

Marjan Mudry
Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki
ORCID [0000-003-3349-1830](https://orcid.org/0000-003-3349-1830)

Walka o utrakwizację Uniwersytetu Lwowskiego a Tajny Uniwersytet Ukraiński we Lwowie w latach 1921–1925

Wprowadzenie

Na przełomie XIX i XX w. problem uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie był elementem walki Ukraińców o prawa narodowe. Mając za przykład podział uniwersytetu w Pradze na czeski i niemiecki, inteligencja ukraińska domagała się realnej utrakwizacji uniwersytetu, a potem utworzenia w mieście odrębnej uczelni ukraińskiej. Aktywną działalność publicystyczną na rzecz ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie prowadził Mychajło Hruszewski¹ (Михайло Грушевський) (1866–1934)² – historyk, twórca ukraińskiej koncepcji „narodowej historii”, który od 1894 r. – w wyniku austriacko-ukraińsko-polskiego porozumienia – posiadał stanowisko profesora na Uniwersytecie Lwowskim (UL) (por. Adamski 2011; Плохий 2011; Тельвак, Педич 2016). Zagadnienie ukraińskiego uniwersytetu było zależne od wielu kwestii związanych z polityczno-administracyjnym ustrojem całego kraju. Podzielenie UL na ukraiński i polski miało symbolizować model podziału Galicji na dwie prowincje według kryterium narodowego. Opisuując poglądy

¹ Zgodnie z przyjętymi zasadami w całej monografii zastosowano jeden z wariantów ukraińskiego imienia i nazwiska, pozostałe warianty zapisane alfabetem łacińskim oraz cyrylicą podano przy pierwszym przywołaniu wraz datami skrajnymi i odesłaniem do teczki (teczek) personalnych danej osoby. W przypadku ukraińskich nazwisk i imion historycznych czy znanych w wersji polskiej wykorzystano polską wersję ich zapisu (zob. inwentarz Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego – DALO po tomie trzecim niniejszej monografii). W przypadku ukraińskich nazwisk i imion występujących w inwentarzu sporządzonym już po ukraińsku w Archiwum Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franki (ALNUIF po tomie trzecim) spolszczono tylko zakończenia, np. nazwiska na: *-ський, -цький* (otrzymują kolejno zakończenia *-ski, -cki*, np. Полянський – *Polanski*), nazwiska na *-ий (-iй)* (otrzymują polskie zakończenie na *-y*, np. Мудрий – *Mudry*), na *-ць* (otrzymują zakończenie na *-ć*, np. Куровець – *Kuroweć*), z kolei imiona pozostawiono w wersji oryginalnej. Bardziej szczegółowe informacje znajdują się w Aneksie 1 po tomie trzecim niniejszej publikacji.

² DALO, z. 26, op. 5, spr. 510, [AUWR_UA_000_26_0_5_510_52203](https://doi.org/10.34616/151554).

ukraińskich polityków i nastroje społeczne, były parlamentarzysta Kost' Łewycki (Кость Левицький) (1859–1941) zauważył: „[...] u nas w kraju uniwersytet stał się niemalże alfą i omegą naszych narodowych dążeń” (Левицький 1926: 366). Ukraińcy odwoływali się do prawa naturalnego, apelując o oświatę w języku ojczystym, Polacy zaś powoływali się na tradycję historyczną oraz brak wśród Ukraińców dostatecznej liczby kadry naukowej do utworzenia odrębnego uniwersytetu.

Rola uniwersytetów zawsze (a w najnowszych czasach szczególnie) wykraczała daleko poza zadania czysto edukacyjne. Zadecydował o tym sam charakter ośrodków uniwersyteckich, gdyż były one wytworem intelektualnego (w najszerszym znaczeniu) potencjału narodów, odzwierciedlały ich zdolność do samoorganizacji, wpływały na rozwój idei społecznych i wyznaczały kierunki badań naukowych. W dobie współczesnego nacjonalizmu pojawiła się idea uniwersytetów jako ośrodków, które powinny ukoronować dorobek kulturalny narodu. Środowisko intelektualne Lwowa w pierwszej ćwierci XX w. włączyło się do walki politycznej, a kwestia ukraińskiego uniwersytetu w tamtym czasie była swego rodzaju wskaźnikiem napięcia w stosunkach ukraińsko-polskich. Ponieważ nie udało się jej rozwiązać do końca I wojny światowej, na początku lat 20. w odrodzonym państwie polskim pojawiła się ona z nową, jeszcze większą siłą. Do tego czasu w ujęciu społeczeństwa ukraińskiego idea narodowego uniwersytetu zlokalizowanego we Lwowie stała się integralną częścią programu tworzenia własnego państwa. Dla Polaków taką samą rolę zaczął odgrywać Uniwersytet Jana Kazimierza (UJK). Dlatego Tajny Uniwersytet Ukraiński (TUU), który działał we Lwowie w latach 1921–1925, wpisał się w historię szeroko rozumianego Uniwersytetu Lwowskiego³. Jego organizacja, kadra naukowa i treść studiów odzwierciedlały tradycje intelektualne środowiska uniwersyteckiego we Lwowie.

³ W historiografii ukraińskiej za podstawę do opisu TUU tradycyjnie przyjmuje się publikacje kierownika kancelarii tej uczelni, a następnie posła i wicemarszałka polskiego Sejmu – Wasyla Mudrego (*Боротьба за огнище української культури в Західних землях України*, Lwów 1923; *Український університет у Львові (1921–1925)*, Norymberga 1948; por. Мудрий (1999). Do lat 90. temat ukraińskiego uniwersytetu był kontynuowany w diasporze (Bohachevsky-Chomiak 1981). W okresie niepodległej Ukrainy historycy znacznie pogłęбили badania dotyczące fenomenu tajnej ukraińskiej uczelni. Problematyka TUU zaczęła pojawiać się w różnych kontekstach – historii oświaty, walki politycznej, biografistyki, kierunków rozwoju nauki oraz dydaktyki (Кислий 1991; Хобзей 1991; Лазечко 1994; Мудрий 2002; Кульчицька 2008; Кульчицький 2008; Виздрик 2009; Качараба, Комарницький 2009; Савенко 2009a; Савенко 2009b; Мудрий 2012; Шологон 2014; Дудка, Головач 2020; Зашкільняк 2022; Мельник 2023; Целуйко 2023). Polscy historycy skupili się na analizie rządowych projektów utworzenia ukraińskiego uniwersytetu w II Rzeczypospolitej (Michalewska 1974; Tomaszewski 1993; Pisuliński 2003). Ostatecznie temat TUU pojawił się w ramach badań nad dziejami Uniwersytetu Jana Kazimierza (Mudryj 2015).

W tym miejscu chciałbym bardzo serdecznie podziękować Adamowi Redzikowi za inspirację i zachętę do podjęcia tematu historii Tajnego Uniwersytetu Ukraińskiego we Lwowie oraz pomoc w tłumaczeniu na język polski tekstów dotyczących tej problematyki.

1. Walka o utrakwizację Uniwersytetu Lwowskiego

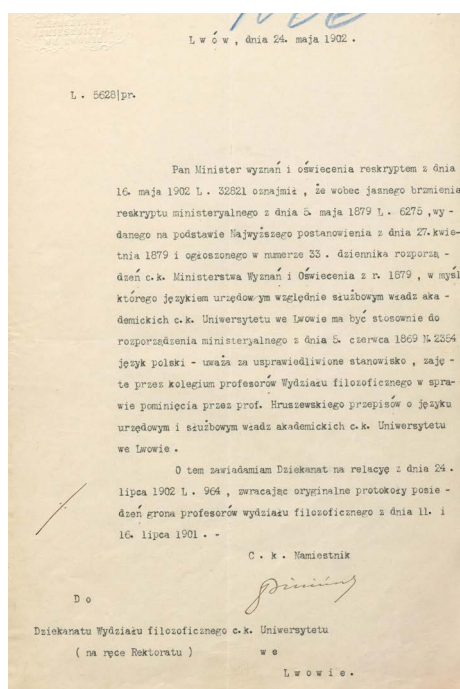
Szkolnictwo wyższe było ważnym elementem życia społecznego i politycznego narodów monarchii habsburskiej, zwłaszcza po reformach konstytucyjnych i decentralizacyjnych. W drugiej połowie XIX w. w Galicji działały dwa uniwersytety – w Krakowie (Jagielloński) i Lwowie (Franciszkański). Z narodowego punktu widzenia obie uczelnie działały jako polskie, choć UL formalnie (od 1871 r.) miał status utrakwistycznego, czyli dwujęzycznego – polsko-ukraińskiego. Kwestia narodowego charakteru UL, a zwłaszcza uwzględnienia prawa ludności ukraińskiej do zdobywania wyższego wykształcenia w języku ojczystym, była dyskutowana od 1848 r. W tym roku założono Katedrę Języka i Literatury Ruskiej (Ukraińskiej). W 1869 r. kwestia ukraińskiego szkolnictwa wyższego pojawiła się w kontekście tzw. akcji ugodowej Juliana Ławrowskiego (Юліан Лаврівський) (1819–1873). Ławrowski, ówczesny wicemarszałek galicyjskiego sejmiku krajowego, proponował utworzenie równoległych katedr ukraińskich wszystkich dyscyplin na wydziałach filozoficznym i prawniczym UL. Efektem skomplikowanych negocjacji ówczesnych polskich i ruskich (ukraińskich) elit politycznych z Wiedniem (Polacy chcieli dla siebie jak najszerszej autonomii, a Ukraińcy wzywali władze austriackie do ochrony ich praw narodowych) był dekret cesarski z 4 lipca 1871 r., który ustalił utrakwistyczny (dwujęzyczny – polski i ukraiński) charakter nauczania na UL (formalnie uchwała ta obowiązywała do 1918 r.).

Mimo deklarowanej dwujęzyczności na uniwersytecie faktyczną przewagę zyskał jednak język polski (por. Качмар 2021: 131–148). Można to wytłumaczyć dwiema okolicznościami: czysto akademicką, kiedy Ukraińcom przez pewien czas brakowało wyszkolonych naukowców z różnych dziedzin nauki, oraz polityczną, tj. nadaniu Galicji pewnej autonomii, w której polskie elity polityczne i intelektualne widziały część odrodzonego w przyszłości państwa polskiego. W 1879 r. na UL ustalono status języka polskiego jako języka urzędowego. Doszło więc do sytuacji, w której przestrzeń języka ukraińskiego na uniwersytecie została ograniczona do kilku katedr. Mimo to w tamtym czasie kwestia uniwersytecka w Galicji nie miała jeszcze takiej ostrości, jaką osiągnęła później. Do lat 90. panowały na ogół przyjazne stosunki między studentami różnych narodowości. Dowodem tego było seminarium naukowe Ksawerego Liskego (1838–1891)⁴ (por. Назарук, Охримович 1908: 416–417; Julkowska 2007; Чорновол 2007). Sytuacja uległa istotnej zmianie wraz z rozwojem ukraińskiego ruchu narodowego (m.in. pojawiło się pokolenie ukraińskich naukowców, wzrosły potrzeby edukacyjne społeczeństwa). Punktem wyjścia do zaostrzenia sytuacji była w 1895 r. odmowa przyjęcia Iwana Franki (Іван Франко) (1856–1916) na stanowisko docenta literatury i folklorystyki ukraińskiej UL (Нахлік 2018). Ta sprawa szybko wzbudziła poczucie żalu w społeczeństwie ukraińskim. Ukraińska młodzież

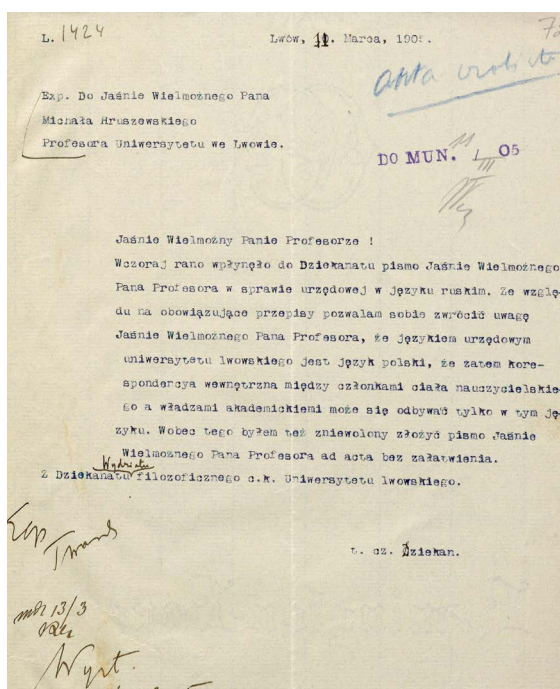
⁴ DALO, z. 26, op. 5, spr. 1111, [AUWR_UA_000_26_0_5_1111_56790](#).

studencka, wspierana przez naukowców i polityków, zaczęła zabiegać o rzeczywistą dwujęzyczność na uniwersytecie, czego następstwem miało być utworzenie odrębnej uczelni.

Walka o ukraiński uniwersytet we Lwowie, która toczyła się na przełomie XIX i XX w., przybrała charakter ruchu masowego, jednoczącego studentów, naukowców, polityków, osobistości życia publicznego i kultury (por. Шандрa, Аркуша 2022: 472–477). Przemawiając w 1898 r. w parlamencie austriackim, Danyło Taniaczekwycz (Данило Таничкewич) (1842–1906), w tym czasie jeden z seniorów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji, zaproponował utworzenie równoległych katedr ukraińskich do wszystkich istniejących na UL, aby później na ich podstawie utworzyć ukraiński uniwersytet. W 1899 r. studenci ukraińscy, którzy zgromadzili się licznie we Lwowie, zgłosili żądanie utworzenia odrębnego uniwersytetu. W 1901 r. posłowie ukraińscy w parlamencie austriackim i galicyjskim sejmie krajowym złożyli projekty ustaw o utworzeniu ukraińskiego uniwersytetu. W tym samym roku do publicznej wiadomości podano informację o konflikcie między Mychajłą Hruszewskim a dziekanem Wydziału Filozoficznego Kazimierzem Twardowskim (1866–1938)⁵. Dziekan żądał, aby ukraiński profesor przemawiał na posiedzeniu Rady Wydziału w języku polskim.

Il. 1. Pismo dotyczące języka urzędowego na Cesarsko-Królewskim Uniwersytecie im. Cesarza Franciszka I (1902)

Il. 2. Pismo dziekanatu Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego skierowane do Mychajły Hruszewskiego w sprawie języka urzędowego (1905)

⁵ DALO, z. 26, op. 5, spr. 1860, AUWR_UA_000_26_0_5_1860_56655.

DALO, z. 26, op. 5, spr. 1861, AUWR_UA_000_26_0_5_1861_56654.

Aby wyprowadzić sprawę uniwersytecką z impasu, w grudniu 1901 r. studenci ukraińscy dokonali „secesji”, solidarnie odmawiając kontynuowania studiów na UL. W „secesji” wzięło udział 583 studentów, większość z nich kontynuowała naukę w Wiedniu, Pradze, Grazu, Krakowie. W kolejnych latach sytuacja stała się jeszcze bardziej skomplikowana: na poziomie politycznym obie strony nie ufały sobie, a w środowisku studenckim doszło do starć. W styczniu 1907 r. ukraińska młodzież zdecydowała się na niszczenie pomieszczeń uniwersyteckich. Powodem była odmowa immatrykulacji w języku ukraińskim przez senat akademicki. 1 lipca 1910 r. na terenie uczelni doszło do krwawego zdarzenia: podczas wiecu ukraińskiej młodzieży, który przerodził się w bójkę z polskimi studentami, zastrzelono 27-letniego ukraińskiego studenta prawa Adama Kockę (Адам Коцко) (1882–1910). Jego pogrzeb na cmentarzu Łyczakowskim przerodził się w wielką manifestację narodową.

Liczba katedr ukraińskich na UL rosła powoli, była jednak nieproporcjonalnie mała w porównaniu z liczbą ukraińskich studentów. W 1900 r. Ukraińcy mieli tylko sześć katedr profesorskich i jednego docenta. Uczelnia liczyła wówczas 105 katedr, na których studiowało 1819 studentów, w tym 524 Ukraińców. W przededniu I wojny światowej, w semestrze zimowym 1913/14, na 169 wykładowców profesorów, docentów prywatnych i suplentów – tylko 12 było Ukraińcami (Качмар 2021: 112, 143). Wśród nich na Wydziale Teologicznym: Iwan Bartoszewski (Іван Бартошевський, w DALO jako Jan Bartoszewski) (1852–1920)⁶, Josyf Komarnicki (Йосиф Комарницький, w DALO jako Józef Komarnicki) (1852–1920)⁷, Jewhen Huzar (Євген Гузар) (1854–1918), na Wydziale Prawa: Petro Stebelski (Петро Стебельський, w DALO jako Piotr Stebelski) (1857–1923)⁸, Stanisław Dnistrianski (Станіслав Дністрянський, w DALO jako Stanisław Dniestrzański) (1870–1935)⁹, Wołodymyr Werhanowski (Володимир Вергановський, w DALO jako Włodzimierz Werhanowski) (1876–1946)¹⁰, Iwan Dobrianski (Іван Добрянський, w DALO jako Jan Dobrzański) (1842–1919)¹¹, na Wydziale Filozoficznym: Mychajło Hruszewski, Ołeksandr Kolessa (Олександр Колесса, w DALO jako Aleksander Kolessa) (1867–1945)¹², Kyryło Studynski (Кирило Студинський, w DALO jako Cyryl Studziński) (1868–1941)¹³ (por. Stępień 2008; Stępień 2014), Stepan Rudnycki (Степан Рудницький, w DALO jako Stefan Rudnicki) (1877–1937)¹⁴ oraz Stepan

⁶ DALO, z. 26, op. 5, spr. 71, [AUWR_UA_000_26_0_5_71_56143](#).

⁷ DALO, z. 26, op. 5, spr. 907, [AUWR_UA_000_26_0_5_907_49445](#).

⁸ DALO, z. 26, op. 5, spr. 1809, [AUWR_UA_000_26_0_5_1809_64895](#).

⁹ DALO, z. 26, op. 5, spr. 584, [AUWR_UA_000_26_0_5_584_64669](#).

¹⁰ DALO, z. 26, op. 5, spr. 240, [AUWR_UA_000_26_0_5_240_65534](#).

ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 31, [AUWR_UA_001_P_119_0_1_31_53881](#).

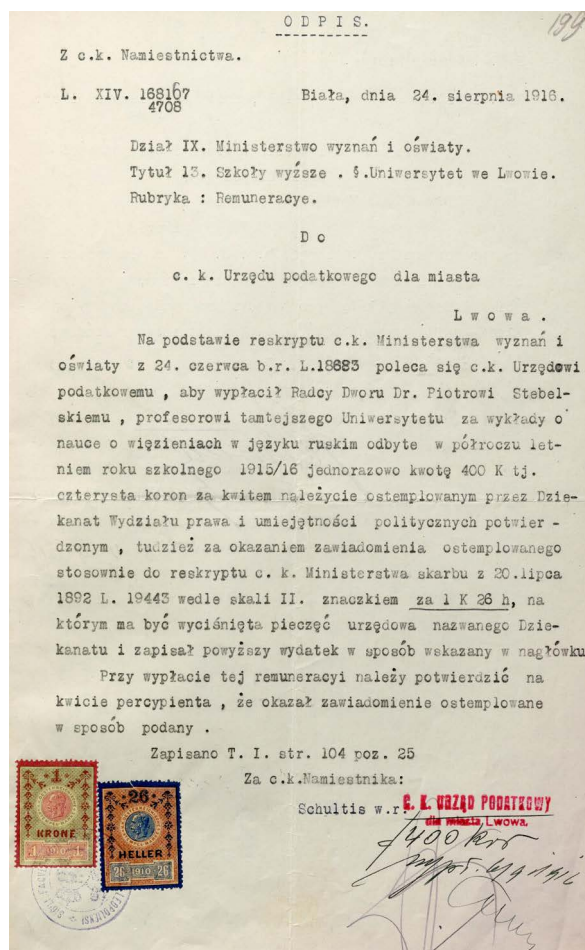
¹¹ DALO, z. 26, op. 5, spr. 589, [AUWR_UA_000_26_0_5_589_64668](#).

¹² DALO, z. 26, op. 5, spr. 899, [AUWR_UA_000_26_0_5_899_56831](#).

¹³ DALO, z. 26, op. 5, spr. 1833, [AUWR_UA_000_26_0_5_1833_56666](#).

¹⁴ DALO, z. 26, op. 5, spr. 1648, [AUWR_UA_000_26_0_5_1648_70524](#).

Tomaszewski (ukr. Степан Томашівський, w DALO jako Stefan Tomaszewski) (1875–1930)¹⁵. Większość dobrze zapowiadających się przyszłych badaczy była profesorami gimnazjów i nie miała – zważywszy na polityczną przewagę Polaków – szans na uniwersytecką karierę.

Il. 3. Pismo dotyczące remuneracji dla Petra Stebelskiego (1916)

Jednocześnie należy podkreślić, że pomimo podziałów i konfliktów narodowościowych środowisko intelektualne Lwowa nadal zachowało pewną integralność. Ukraińscy naukowcy dość często kształcili się u polskich profesorów, zamieszczali w polskich wydawnictwach wyniki swoich badań, byli członkami polskich towarzystw naukowych (por. Toczek 2004). Na przykład Stepan Tomaszewski, który sformułował własną wizję historii Ukrainy opartą na tradycjach państwowotwórczych¹⁶, jako student słuchał na UL wykładów

¹⁵ DALO, z. 26, op. 5, spr. 1889, [AUWR_UA_000_26_0_5_1889_56649](#).

¹⁶ Stepan Tomaszewski prezentował kulturowo zorientowaną na Zachód interpretację dziejów Ukrainy, a od połowy lat 20. polityczną orientację propolską. Uważał wówczas, że celem Ukraińców powinno być zdobycie autonomii w Polsce oraz porozumienie z Polakami (Швагуляк 1997b; Швагуляк 2008).

z historii Ludwika Finkla¹⁷ (1858–1930) (Blachowska 2007) oraz uczestniczył w seminariach naukowych Oswalda Balzera¹⁸ (1858–1933) (Wierzbicki 2007). Z drugiej strony – działalność polskich badaczy stawała się dla Ukraińców inspiracją do tworzenia własnych poglądów i koncepcji rozwoju społecznego. Ukraińscy wykładowcy z reguły łączyli pracę naukową i dydaktyczną z działalnością polityczną i społeczną. Na przykład pochodzący z rodziny o korzeniach ukraińsko-polskich Stanisław Dnistrianski był współzałożycielem (1909 r.) i wieloletnim prezesem Towarzystwa Prawników Ukraińsko-Ruskich (Товариство українсько-руських правників) oraz organizatorem pierwszego zjazdu prawników ukraińskich we Lwowie (1914 r.). Na zjeździe wygłosił referat o prawie narodów do samostanowienia i tworzenia własnego państwa. W latach 1907–1918 był posłem do parlamentu austriackiego w Wiedniu z ramienia Ukraińskiej Partii Narodowo-Demokratycznej (UNDP) (Українська національно-демократична партія). W parlamencie przewodniczył Klubowi Ukraińskiemu (Українська парламентська репрезентація). Opowiadał się za utworzeniem ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie, był autorem niemal wszystkich dokumentów prawnych w tej sprawie kierowanych do austriackiej administracji państwowej, parlamentu i cesarza¹⁹ (por. Мудрий 2022). Jego wysiłki na rzecz powstania tegoż uniwersytetu potwierdza także korespondencja z władzami ówczesnego UL, uczelni, w której był wykładowcą²⁰. Na rzecz utworzenia odrębnego ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie aktywnie działał metropolita Andrzej Szeptycki (Андрей Шептицький) (1865–1944) (Новак 2023: 481–494).

Przed I wojną światową Ukraińcy domagali się od Wiednia zapewnienia, że w ciągu najbliższych lat uniwersytet powstanie. Z kolei większość polskiej elity politycznej i intelektualnej dążyła do usunięcia austriackiego pośrednika i odnowienia w Galicji namiastki państwowości polskiej. Wraz z wybuchem wojny w 1914 r. problem utworzenia uniwersytetu ukraińskiego zszedł na drugi plan, zarówno wśród polityków, jak i w społeczeństwie. Na frontach wojennych znalazła się znaczna część studentów,

¹⁷ DALO, z. 26, op. 5, spr. 1952, [AUWR_UA_000_26_0_5_1952_56633](#).

DALO, z. 26, op. 5, spr. 1953, [AUWR_UA_000_26_0_5_1953_56631](#).

¹⁸ DALO, z. 26, op. 5, spr. 53, [AUWR_UA_000_26_0_5_53_49130](#).

¹⁹ Stanisław Dnistrianski od 1898 r. był docentem na UL. W 1899 r. habilitował się na tejże uczelni z prawa prywatnego. Prowadził wykłady w języku ukraińskim. Podstawą habilitacji była praca *Das Wesen des Werklieferungsvertrages im österreichischen Rechte*. Dysertacja została wysoko oceniona przez ówczesnego profesora w Katedrze Prawa Cywilnego Austriackiego UL Ernesta Tilla. W 1901 r. Ministerstwo Wyznań i Oświaty (MWiO) w Wiedniu mianowało go profesorem nadzwyczajnym prawa cywilnego z językiem wykładowym ukraińskim na UL. Od 1906 r. starał się o stanowisko profesora zwyczajnego prawa cywilnego austriackiego na UL. W tej sprawie zwracał się bezpośrednio do MWiO. Z powodów politycznych władze uniwersyteckie jednak nie zgodziły się na zatrudnienie. Był twórcą politycznej koncepcji państwa ukraińskiego (por. Гловацький 2014: 110–151; Коваль 2020). Uznawany za „najwybitniejszego ukraińskiego cywilistę i teoretyka prawa pierwszej połowy XX w., znanego i cenionego także w Europie” (Redzik 2017: 401).

²⁰ DALO, z. 26, op. 5, spr. 584, k. 93–96, [AUWR_UA_000_26_0_5_584_64669&view=single&p=82](#).

głównych uczestników zamieszek uniwersyteckich, a galicyjska społeczność ukraińska i polska zajęta była troską o byt. Uwagę ukraińskich sił politycznych zajmowało przede wszystkim dążenie do takiej reorganizacji monarchii habsburskiej, aby wydzielić z niej prowincję ukraińską. Zgodnie ze słowami Wasyla Mudrego (Василь Мудрий), dziennikarza i polityka orientacji narodowo-demokratycznej, „w tych czasach ukraińskie siły bardziej absorbowała wojna i polityka niż uniwersytet” (Мудрий 1999: 75). Zabiegom polityków dążących do skonsolidowania Ukraińców do walki o narodowy uniwersytet z reguły brakowało konsekwencji. Jediną instytucją, która ciągle nie traciła zainteresowania powstaniem uniwersytetu, było Towarzystwo Naukowe im. Szewczenki (NTSz) (Наукове товариство імені Шевченка) – organizacja, która zjednoczyła ukraińską elitę intelektualną Galicji i jeszcze przed wojną uznawana była za nieoficjalną ukraińską akademię nauk²¹. Dla członków NTSz możliwość utworzenia narodowego uniwersytetu była nie tylko *spiritus movens* rozwoju społecznego, lecz także żywotnym interesem (podstawowego zatrudnienia, możliwości prowadzenia badań oraz nauczania studentów).

2. Następstwa I wojny światowej a kwestia ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie

W 1918 r. Austro-Węgry, z którymi Ukraińcy wiązali nadzieję na stopniowy rozwój narodowy, rozpadły się. Ukraińcy przegrali z Polakami wojnę 1918–1919 o przynależność Galicji Wschodniej do II Rzeczypospolitej Polskiej (RP), próba utworzenia Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL) (Західноукраїнська Народна Республіка) nie powiodła się. Ukraińcy znaleźli się w obrębie RP. Wszystkie nierozwiązane wcześniej problemy wzajemnych relacji ukraińsko-polskich nieoczekiwanie powróciły z podwójną siłą. Kwestia uniwersytetu stała się być może jedyną, która mogła w tym czasie połączyć ukraińskie społeczeństwo. Z pewnością można powiedzieć, że Tajny Uniwersytet Ukraiński²², który działał we Lwowie w latach 1921–1925, był rezultatem przegranej przez Ukraińców wojny z Polską i nie powstał tylko w celu realizowania

²¹ NTSz powstało w 1873 r. we Lwowie jako towarzystwo literackie pn. Towarzystwo im. Szewczenki. W 1892 r. zostało przekształcone w stowarzyszenie naukowe. Prezesami NTSz w pierwszej ćwierci XX w. byli historycy Mychajło Hruszewski (Винар 2006), Stepan Tomasziwski (Халак 2013), literaturoznawca Wasyl Szczurat. Pierwszy memoriał z wymogiem utworzenia narodowego uniwersytetu dla Ukraińców NTSz złożyło w Wiedniu w 1901 r. (An ein hohes Abgeordnetenhaus [1901]). W trakcie I wojny światowej Towarzystwo to przygotowało memoriał z 26 lutego 1916 r. (Denkschrift [1916]). Na fali pogłosek o rzekomej decyzji rządu austriackiego utworzenia jesienią 1916 r. ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie kwestia uniwersytecka na krótko pojawiła się również wśród studenckich aktywistów oraz ukraińskich polityków w Wiedniu (Левицький 1928: 342–344).

²² Rząd polski za pośrednictwem organów bezpieczeństwa państwa wiedział w szczegółach o wszystkich aspektach działalności TUU. Dlatego słowo „tajny” w nazwie uniwersytetu to raczej oznaczenie symboliczne, które w emocjonalny sposób miało charakteryzować polską politykę oświatową w stosunku do Ukraińców.

zadań oświatowych. Ze strony ukraińskiej TUU łączył w sobie skomplikowane powojenne przeżycia – fizyczne i duchowe spustoszenie, połączone z porażką wojskową i utratą państwowości – z chęcią pokazania Polakom swojej narodowej siły. Jak pisał historyk Iwan Krypiakewycz (Іван Крип'якевич) (1881–1944)²³, „[...] organizacja uniwersytetu była dla nas dowodem, że własnymi siłami możemy zorganizować własną szkołę” (Крип'якевич 2001: 118–119).

Stosunek Polaków do Ukraińców miał nie mniej złożony charakter, gdyż ideał Rzeczypospolitej podniesiony do poziomu kultu doznał porażki i trzeba było szukać nowych sposobów współżycia z Ukraińcami. Aspekt narodowy stał się kluczowy w polityce edukacyjnej polskich rządów (Руда 2019). Na początku lat 20. rząd polski demonstrował gotowość kompromisu z Ukraińcami, ale na poziomie lokalnym polityka ta napotykała opór miejscowych polskich środowisk, w tym także inteligencji. Poza tym z polskiej strony nie brakowało dowodów tzw. karania Ukraińców za wojnę. Jednym z nich było ograniczenie Ukraińcom możliwości wstępowania na UL, któremu w 1919 r. nadano oficjalną nazwę Uniwersytet Jana Kazimierza (Притула, Тарнавський 2011). W zarządzeniu rektora Antoniego Jurasza z 14 sierpnia tegoż roku napisano, że na studia będą przyjmowani tylko ci obywatele państwa polskiego, którzy wypełnili swój obowiązek wojskowy w szeregach armii polskiej lub armii sojuszniczych, a także obywatele państw sojuszniczych z Polską²⁴. Dla większości Ukraińców oznaczało to całkowity zakaz studiowania na uniwersytecie we Lwowie²⁵, gdyż nie byli obywatelami Polski (odmówili przyjęcia obywatelstwa polskiego w nadziei na odrodzenie ZURL) i nie służyli w armii polskiej (walczyli przeważnie w wojskach austriackich, a potem w Ukraińskiej Halickiej Armii). Zlikwidowano więc ukraińskie katedry, które działały na uniwersytecie do wojny, a wykładowcy zostali zwolnieni z powodu niezłożenia przysięgi urzędowej. Jedynym z ukraińskich wykładowców, który w liście do rektora Alfreda Halbana (1865–1926)²⁶ z 28 marca 1920 r. zadeklarował lojalność wobec państwa polskiego i wyraził gotowość wykładania w języku polskim, był Petro Stebelski. Pozostał on profesorem prawa i procesu karnego do końca życia, ale wykladał w języku polskim (zob. Redzik 2010).

Wymagania, jakie władze UJK stawiały studentom i wykładowcom, przyczyniły się do aktywizacji ukraińskich środowisk młodzieżowych. Odnowiły działalność organizacje studenckie, które zdołały też przyciągnąć do siebie grupę ukraińskich uczonych

²³ ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 230, [AUWR_UA_000_26_0_5_230_67361](#).

²⁴ Obowiązek wykazania się walką po stronie polskiej lub w armiach sprzymierzonych w wojnie, w tym wojnie 1920 r., dotyczył wszystkich studentów i kandydatów na studia bez względu na wyznanie oraz narodowość i obowiązywał na innych polskich uniwersytetach (Żukowski 2011: 144–145).

²⁵ Począwszy od roku 1920/21, na UJK mogli wstępować byli żołnierze armii Ukraińskiej Republiki Ludowej (Українська Народна Республіка), czyli „armii Petlury”, która po umowie warszawskiej z 21 kwietnia 1920 r. stała się armią sojuszniczą.

²⁶ DALO, z. 26, op. 5, spr. 352, [AUWR_UA_000_26_0_5_352_51633](#).

związanych z NTSz. W rezultacie narady, która odbyła się 19 sierpnia 1919 r. z udziałem Wasyla Szczurata (Василь Щурат) (1871–1948)²⁷, Hilariona Swiencickiego (Іларіон Свенціцький, w DALO jako Hilarion Świącicki) (1876–1956)²⁸, Iwana Krypiakewycza, Bohdana Barwinskigo (Богдан Барвінський) (1880–1958) i Wasyla Harasymczuka (Василь Гарасимчук) (1880–1944), podjęto decyzję „przyjścia z pomocą ukraińskiej młodzieży uniwersyteckiej, która chciała szczerze poświęcić się studiom w celu osiągnięcia potrzebnej oświaty” i zorganizowania we Lwowie „ukraińskich uniwersyteckich kursów” w ramach trzech fakultetów – filozoficznego, prawniczego i teologicznego²⁹. W tym celu zamierzano połączyć siły NTSz, Muzeum Narodowego we Lwowie (Національний музей у Львові), założonego przez metropolitę Andrzeja Szeptyckiego, Towarzystwa Ukraińskich Wykładów Naukowych im. Petra Mohyły (Товариство українських наукових викладів ім. Петра Могили) oraz Instytutu Stauropigialnego (Ставропігійський інститут). Ułożono nawet programy nauczania.

Jednakże rząd polski, pod pretekstem naruszenia postanowień statutowych i obowiązującego prawa w dziedzinie oświaty, zabronił organizowania kursów uniwersyteckich przez stowarzyszenia. Mimo zakazu ośrodki takie jednak zaczęły powstawać zimą roku szkolnego 1920/21, wraz z powrotem do Galicji z frontu i obozów dla internowanych młodych ludzi, którzy przerwali edukacją uniwersytecką, lub tych, którzy przed wstąpieniem do wojska zakończyli naukę w gimnazjum i chcieli ją kontynuować na wyższym poziomie. Na fali powojennych nastrojów i nierozwiązanych konfliktów problem uniwersytetu stał się dla Ukraińców i Polaków specyficznym rodzajem mobilizacji sił. Obydwie strony skoncentrowały się na konflikcie i za wszelką cenę pragnęły zwycięstwa. Ukraińcy demonstracyjnie nie uznawali państwa polskiego, a Polacy dążyli do ukarania za to Ukraińców, podkreślając wyjątkowy polski charakter Lwowa. Jesienią 1920 r. w drodze nieformalnych negocjacji grupa wpływowych działaczy ukraińskich: Wasyl Szczurat, Kyryło Studynski, Stepan Fedak (Степан Федак) (1861–1937) podjęła próbę rozwiązania tego problemu. Rozmowa z Maciejem Ratajem, ówczesnym szefem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zakończyła się fiaskiem. Ukraińcy odrzucili propozycję powołania uniwersytetu w Stanisławowie, obstając przy Lwowie (Савчук 2020: 189–190). Z szerokim rozgłosem spotkała się odpowiedź rektora UL Emanuela Macheka (1852–1930)³⁰, który na żądanie ukraińskiej społeczności akademickiej z kwietnia 1921 r., powiedział: „Ażeby stawiać takie warunki, trzeba wygrać wojnę. Za przegraną wojnę musicie być ukarani” (cyt. za: Мудрий 1999: 88).

²⁷ ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 425, [AUWR_UA_000_26_0_5_425_67242](#).

²⁸ DALO, z. 26, op. 5, spr. 1692, [AUWR_UA_000_26_0_5_1692_56703](#).

²⁹ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 2, k. 1–2 (Informacja o ukraińskich kursach uniwersyteckich organizowanych przez NTSz, bez daty i podpisu; druk na maszynie na blankiecie NTSz).

³⁰ DALO, z. 26, op. 5, spr. 1229, [AUWR_UA_000_26_0_5_1229_69094](#).

Il. 4. Pieczęcie Tajnego Uniwersytetu Ukraińskiego

3. Powstanie Tajnego Uniwersytetu Ukraińskiego

Decyzję o utworzeniu we Lwowie na bazie nielegalnych kursów TUU (z wydziałami: filozoficznym, prawniczym i medycznym) podjęto w lipcu 1921 r. na Krajowym Zjeździe Studenckim. Najaktywniejszymi spośród studentów organizatorami nielegalnej uczelni byli zwolennicy skrajnych poglądów politycznych. Jednocześnie odbyło się zebranie wykładowców na kursach uniwersyteckich, na którym wybrano senat TUU, w tym rektora i dziekanów. Postanowienia studenckiego zjazdu, za którymi stały siły polityczne, w charakterystyczny sposób obrazowały ówczesne nastroje ukraińskiego społeczeństwa. Uchwalono bojkot (zerwanie stosunków, publiczne potępienie) tych studentów ukraińskich, którzy spełniali kryteria Polaków i wstępowali na UJK, a także bojkotowania wszystkich zakładów naukowych na terytorium Polski. Latem 1921 r. zebrano konieczne środki finansowe i materialne, urządzono pomieszczenia dla administracji oraz sale wykładowe. Przygotowania owe koordynowała Komisja Uniwersytecka na czele z literaturoznawcą przewodniczącym NTSz Wasylem Szczuratem, która działała wówczas jako sekcja Ukraińskiego Komitetu Obywatelskiego (Український горожанський комітет) – instytucji, zajmującej się powojennymi problemami ludności ukraińskiej. We wrześniu 1921 r. decyzję o utworzeniu ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie oraz działania organizujące uniwersytet poparła Ukraińska Międzypartyjna Rada jako najwyższa w tym czasie w Galicji ukraińska reprezentacja polityczna³¹. Chociaż Wołodymyr Baczynski

³¹ Decyzja ta nie była podjęta jednomyślnie. Przeciwnikiem bojkotowania przez Ukraińców polskich uczelni był historyk Myron Korduba. Świadczą o tym jego wpisy w dzienniku 2 i 3 września 1921 r.: „[...] bojkot jest formą pasywną i nie robi już żadnego wrażenia. Studenci tracą lata, siedzą na wsiach, odzwyczajają się od nauki i nie podejmują innej pracy, nawet politycznej. [...] Nie należy oszukiwać się samemu, ale ciężkim grzechem byłoby oszukiwać młodzież” (Кордуба 2021: 420–422).

W odezwie do społeczeństwa z 25 września 1921 r. Prezydium Międzypartyjnej Rady traktowało zabiegi w sprawie utworzenia we Lwowie ukraińskiego uniwersytetu jako przejście od „akcji obronnej” do „pracy twórczej na płaszczyźnie kulturalnej”, co miało świadczyć o dojrzałości ukraińskiego społeczeństwa.

(Володимир Бачинський) (1880–1927), przewodniczący Rady, był przeciwnikiem akcji uniwersyteckiej, a jego osobiste kontakty z Wasylem Szczuratem nie należały do najlepszych, to dla ukraińskich sił politycznych był to jeden z niewielu sposobów w ówczesnej sytuacji potwierdzenia swojej żywotności.

Zapisy studentów na Ukraiński Uniwersytet we Lwowie (taka była jego „oficjalna” nazwa), które rozpoczęły się 15 września 1921 r., oraz pierwszy rok akademicki przebiegały w warunkach nowego zaostrenia stosunków ukraińsko-polskich. Uniwersytet, a przede wszystkim jego twórcy i część ukraińskich uczonych, zostali zakładnikami radykalnych sił z obydwu stron. Pewna część ukraińskiej studenckiej młodzieży, której zapał nie wyzerpał się na polach bitew I wojny światowej oraz wojny polsko-ukraińskiej, traktowała nielegalny uniwersytet jako ośrodek działalności antypolskiej. Z kolei rząd w Warszawie nie mógł opanować sytuacji, a w wielu przypadkach podtrzymywał nastroje antyukraińskie miejscowej młodzieżówki endeckiej – Młodzieży Wszechpolskiej. W gorączce organizacyjnej tworzenia ukraińskiego uniwersytetu Stepan Fedak junior (Степан Федак – молодший) (1901–1945), syn znanego adwokata i działacza społecznego, jeden z liderów ukraińskiej młodzieży studenckiej we Lwowie, bojownik Ukraińskiej Wojskowej Organizacji (UWO) (Українська військова організація), dokonał 25 września 1921 r. nieudanego zamachu na Naczelnika Państwa Polskiego Józefa Piłsudskiego oraz wojewodę lwowskiego Kazimierza Grabowskiego. To wydarzenie spowodowało falę aresztowań przez policję, a także prześladowań organizatorów oraz studentów TUU (Кордуба 2021: 509–529). Przez trzy miesiące przebywał w areszcie rektor Wasyl Szczurat.

Uroczysta inauguracja TUU miała miejsce 23 października 1921 r. w wielkiej sali Domu Ludowego (Народний дім). W związku z aresztowaniem rektora mowę inauguracyjną wygłosił prorektor Marjan Panczyszyn (Мар'ян Панчишин) (1882–1943). Wykład inauguracyjny odbył się legalnie w ramach działalności Towarzystwa Ukraińskich Wykładów Naukowych im. Petra Mohyły. Towarzystwo to było założone w 1906 r. (realnie działało od 1909 r.) i miało na celu prowadzenie wykładów popularnonaukowych w języku ukraińskim. W latach 1920–1924 przewodniczącym Towarzystwa był antropolog i zoolog Iwan Rakowski (Іван Раковський) (1874–1949), a jego zastępcą sławista Hłarion Swiencicki. W następnym (1922) roku inauguracja roku akademickiego na TUU, która też miała odbyć się pod patronatem tego Towarzystwa (była zaplanowana na 15 października w sali Towarzystwa Muzycznego im. Mykoły Łysenki (Музичне товариство ім. Миколи Лисенка) przy pl. M. Szaszkiewicza 5), spotkała się z policyjnym zakazem. W rezultacie studenci, których do budynku nie wpuszczono, zorganizowali demonstrację na ulicach miasta, śpiewając ukraińskie pieśni patriotyczne (Головацький 2004: 29).

Odezwą wzywano „wszystkich zaangażowanych w budowie ukraińskiego uniwersytetu i innych ukraińskich szkół we Lwowie, żeby nie ustępowali przed żadnymi zagrożeniami [...] i wytrwali na swoich stanowiskach do końca” (CDIAUL z. 310, op. 1, spr. 1, k. 6).

4. Struktura Tajnego Uniwersytetu Ukraińskiego. Jego kierownictwo i sprawy finansowe

Struktura, kierownictwo oraz proces nauczania w TUU opierały się na wzorcach przedwojennych austriackich uniwersytetów. Zorganizowano trzy wydziały: filozoficzny, prawniczy i medyczny (w roku akademickim 1921/22 czwartym wydziałem był fakultet techniczny, który w następnym roku stał się tajną szkołą politechniczną we Lwowie, a od września 1923 r. – Ukraińską Wyższą Szkołą Techniczną). W literaturze podaje się, że na koniec pierwszego roku akademickiego na uniwersytecie było 58 katedr, a w semestrze zimowym 1922/23 – 65 (por. m.in. Мудрий 1999: 101; Качмар 2009: 368)³². W rzeczywistości oznaczało to jedynie liczbę wykładowców albo nawet podstawowych wykładów (przedmiotów) przewidzianych w programie tajnego uniwersytetu. Nie wiemy natomiast, czy wszystkie zaplanowane wykłady się odbyły.

W dziejach TUU było trzech rektorów: literaturoznawca i krytyk literacki Wasyl Szczurat, lekarz Marjan Panczyszyn i adwokat Jewhen Dawydiak (Євген Давидяк) (1879–1962)³³. Pierwszymi dziekanami zostali: Myron Korduba (Мирон Кордуба) (1876–1947), historyk i publicysta, były profesor gimnazjum w Czerniowcach (Wydział Filozoficzny) (por. Pedycz 2007), Wołodymyr Werhanowski, były docent prawa cywilnego procesowego na UL (Wydział Prawa) oraz Iwan Kuroweć (Іван Куровець) (1863–1931), działacz Ukraińskiego Lekarskiego Towarzystwa, sekretarz państwowy zdrowia społecznego w pierwszym rządzie ZURL (Wydział Medyczny). Wszystkie komórki zarządzania nielegalnym uniwersytetem były skupione w kancelarii, która pod kierownictwem Wasyla Mudrego – kwestora (administratora) i sekretarza uniwersytetu – pracowała w rzeczywistości „objazdowo”, bo często zmieniała swą siedzibę. Ze względu na prześladowania ze strony policji w kancelarii znajdowała się jedynie aktualna dokumentacja, pozostałe spakowane w walizach materiały umieszczono w schowkach. Jako archiwum uniwersytetu wykorzystywano bibliotekę NTSz.

Zarząd TUU nie był samodzielny w procesie decyzyjnym. Radykalni ukraińscy politycy – szczególnie z młodszego pokolenia, dążącego do kontynuacji aktywnej walki z polską administracją – doprowadzili do tego, że szanse zatwierdzenia ukraińskiego uniwersytetu zmalały w zasadzie do zera. W lutym 1923 r. stworzono tzw. Kuratorium Ukraińskich Szkół Wyższych we Lwowie (Кураторія українських високих шкіл у Львові; dalej: Kuratorium), którego zadaniem było materialne zabezpieczenie tajnego uniwersytetu oraz politechniki, zatrudnianie absolwentów tychże albo znalezienie im

³² CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 1, k. 37; CDIAUL z. 310, op. 1, spr. 5, k. 1.

³³ Matematyk Mykoła Czajkowski (Микола Чайковський), którego wybrano na rektora po Marjanie Panczyszynie, w związku z nieporozumieniami z Kyryłem Studynskim oraz innymi działaczami w sprawie rozmów z rządem polskim, nie przyjął tej godności.

możliwości kontynuowania nauki za granicą, a także poparcie polityczne dla idei ukraińskiego uniwersytetu. W skład Kuratorium wchodzili przedstawiciele organizacji naukowych, kulturalno-oświatowych, gospodarczych i ekonomicznych, partii politycznych,

Il. 5. Senat akademicki Tajnego Uniwersytetu Ukraińskiego

Od lewej siedzą: Myron Korduba, Marjan Panczyszyn, Wasyl Szczurat, Iwan Kuroweć, Maksym Łewycki (Максим Левицький). Od lewej stoją: Iwan Rakowski, Wołodymyr Werhanowski, Roman Kowszewycz (Роман Ковшевич), Maksym Muzyka (Максим Музика), Myron Wachnianyn (Мирон Вахнянин) (rok akademicki 1921/22)

rektorzy nielegalnych uczelni, przedstawiciele senatu akademickiego oraz studentów. Prezesem Kuratorium był Wołodymyr Decykewycz (Володимир Децикевич) (1865–1949), były kierownik galicyjskiego departamentu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Wiedniu oraz wiceprzewodniczący Namiestnictwa Galicyjskiego, potem senator RP (w TUU wykładowca prawa administracyjnego). Z perspektywy historycznej działalność Kuratorium miała spreczny charakter. Z jednej strony zabezpieczało ono na jakiś czas TUU i podkreślało jego związek z potrzebami rozwoju narodowego społeczeństwa ukraińskiego, z drugiej zaś, ze względu na udział przedstawicieli różnych sił politycznych, z których żadna nie miała programu rozwiązania kwestii uniwersyteckiej, Kuratorium paraliżowało wszelkie działania mające na celu legalizację uniwersytetu.

Poważnym problemem zarządu TUU było poszukiwanie środków na jego utrzymanie. „Fundusze pochodzą z ogólnonarodowych składek z całego kraju w pieniądzu

i naturze, jak zboże czy ziemniaki” – tak lakonicznie Wasyl Mudry w styczniu 1923 r. informował europejską wspólnotę naukową o źródłach funduszy oraz o potrzebach tajnego uniwersytetu³⁴. Materialnym zabezpieczeniem uniwersytetu zajmowała się głównie Ukraińska Krajowa Studencka Rada (Українська крайова студентська рада), która powstała w listopadzie 1921 r. i objęła wszystkie ukraińskie stowarzyszenia studenckie³⁵. Zbiórki darów finansowych oraz w naturze odbywały się podczas żniw, świąt Bożego Narodzenia, Świąt Wielkanocnych, specjalnych koncertów, występów teatralnych oraz organizowanych spotkań. Zebrane środki wykorzystywano jako pomoc dla niezamożnych studentów, więźniów politycznych, na administrację nielegalnych szkół (uniwersytetu i politechniki), na utrzymanie laboratoriów, zapłatę dla wykładowców, a także na jadalnię studencką, uruchomioną 15 października 1921 r. w ukraińskim Domu Akademickim (Академічний дім у Львові)³⁶ w celu dożywienia lwowskich studentów ukraińskich na TUU, a potem także na tajnej politechnice³⁷. Ważnym źródłem finansowego wsparcia dla TUU była diaspora ukraińska w Ameryce. W 1921 r., jeszcze na etapie tworzenia uniwersytetu, organizatorzy dzięki staraniom Mykoły Cehłynskiego (Микола Цеглинський) (1883–1956) otrzymali 1000 dolarów od ukraińskiej wspólnoty robotniczej w Nowym Jorku (Мудрий 1999: 137–138)³⁸. Nauczanie na TUU było płatne³⁹, podobnie zresztą jak na polskich uniwersytetach. Wykładowcom płacono za przeprowadzone godziny zajęć. Tylko niektórzy (rektor, dziekani, kilku profesorów, pracownicy kancelarii) otrzymywali stałe wynagrodzenie miesięczne, które nie było wysokie. Zważywszy na ogromną inflację, jaka miała wówczas miejsce, kwoty te szybko traciły na wartości⁴⁰. W okresie największej niestabilności waluty (zwłaszcza przed reformą walutową Władysława Grabskiego z 1924 r.) rozliczenia odbywały się w dolarach amerykańskich.

³⁴ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 12, k. 1 verso (Z odpowiedzi Wasyla Mudrego na pismo niemieckiej naukowej encyklopedii „Minerva: Jahrbuch der gelehrten Welt”, Lwów, styczeń 1923 r.).

³⁵ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 1, k. 9–20 v.

³⁶ Zbudowany na początku XX w. z inicjatywy Mychajła Hruszewskiego jako przewodniczącego NTSz przy ul. J. Supińskiego 17 (obecnie ul. M. Kociubynskiego 21) we Lwowie.

³⁷ Ceny w jadalni były stosunkowo niskie, zaś część studentów otrzymywała wyżywienie za pół ceny, a nawet bezpłatnie. Jadalnia wydawała średnio ok. 150 obiadów i 70 kolacji (najwięcej we wrześniu 1922 r. X – 246 obiadów i 153 kolacje) (CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 1, k. 14). Dane te mogą też wskazywać na realną liczbę studentów nielegalnego uniwersytetu i politechniki.

³⁸ Wasyl Mudry w tym miejscu myli się, pisząc o Hryhoriju Cehłynskim, który był ojcem Mykoły i zmarł w 1912 r.

³⁹ Np. za semestr zimowy 1922/23 studenci płacili 7 tys. marek polskich (2 tys. wpisowego i 5 tys. opłat za nauczanie). Płatne było również korzystanie z zasobów biblioteki oraz za podejście do egzaminów (CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 160–162).

⁴⁰ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 151, k. 1; spr. 153–159.

5. Kadra naukowo-dydaktyczna. Studenci. Nauczanie

5.1. Wykładowcy

Po 1918 r. pogłębiły się wcześniejsze i tak duże dysproporcje w zatrudnieniu na UL, które wynikały przede wszystkim z politycznych animozji pomiędzy Polakami a Ukraińcami. Wraz z odbudowaniem Rzeczypospolitej Polskiej perspektywę pracy na UL utraciło tych kilkanastu uczonych, którzy przed I wojną światową byli wykładowcami, m.in. Wołodmyr Werhanowski, który w 1908 r. habilitował się z prawa cywilnego procesowego w celu prowadzenia wykładów w języku ukraińskim (Redzik 2009: 84), Hłarion Swiencicki, który w 1913 r. habilitował się z filologii słowiańskiej na Wydziale Filozoficznym oraz wykładowca literatury ukraińskiej Kyryło Studynski, który uzyskał habilitację na UJ, a w 1900 r. otrzymał profesurę na UL. Jeszcze bardziej pesymistyczne niż w przypadku przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych były prognozy dotyczące przyszłości ukraińskich lekarzy. Środowisko medyczne Galicji, w tym Lwowa, było zdominowane przez przedstawicieli polskiej i żydowskiej narodowości. Dlatego nietypowa może wydawać się decyzja Marjana Panczyszyna, asystenta kliniki chorób wewnętrznych UL, który otrzymał wykształcenie medyczne dzięki polskiemu mecenasowi, ale wybrał tożsamość ukraińską i zaangażował się w tworzenie w ramach TUU Wydziału Medycznego.

Najliczniejszą siłą i podstawą składu wykładowców TUU było pokolenie ukraińskich uczonych urodzonych pomiędzy 1870 a 1880 r. Ludzie ci odbyli studia na uniwersytetach nie tylko we Lwowie, ale także w Wiedniu czy Berlinie. Niejednokrotnie posiadali doktoraty (wielu Uniwersytetu Wiedeńskiego), ale większość z nich nie podjęła pracy naukowej na UJK, głównie z przyczyn politycznych. W skład kadry naukowej i dydaktycznej tworzącego się TUU wchodził profesorowie honorowi, profesorowie zwyczajni i nadzwyczajni, docenci oraz zwykli wykładowcy. Ich liczba w roku akademickim 1922/23 była następująca: Wydział Filozoficzny – 27 osób, Wydział Prawa – 23 osoby, Wydział Medyczny – 7 osób. Większość z nich była członkami NTSz: na Wydziale Filozoficznym – ok. 80%, a na Wydziale Prawa – ok. 50%. Organizatorami Wydziału Medycznego byli głównie członkowie Ukraińskiego Towarzystwa Lekarskiego (Українське лікарське товариство), które działało od 1910 r. i powstało na bazie Komisji Lekarskiej NTSz.

Najliczniejsze grupy wykładowców stanowili filolodzy (slawiści, językoznawcy, literaturoznawcy, etnolodzy, folklorysty): Iwan Bryk (Іван Брик) (1879–1947)⁴¹, Jarosław Hordynski (Ярослав Гординський) (1882–1939), Spyrydon Karchut (Спиридон Кархут)

⁴¹ ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 220, [AUWR_UA_001_P_119_0_1_220_66616](#).

(1869–1931), Fiłaret Kołessa (Філарет Колесса) (1871–1947)⁴², Płaton Łuszpyński (Платон Лушпинський) (1880–1952), Ostap Makaruszka (Остап Макарушка) (1867–1931), Osyp Rozdolski (Осип Роздольський) (1872–1945), Kyryło Studynski, Harion Swiencicki, Wasyl Szczurat, Mychajło Wozniak (Михайло Возняк) (1881–1954), Iwan Ziłyński (Іван Зілінський) (1879–1952) i in. oraz prawnicy: Stepan Baran (Степан Баран) (1879–1953), Jewhen Dawydiak, Wołodymyr Decykewycz, Roman Kowszewycz (1873–1932), Ołeksandr Maritzak (Олександр Марітчак) (1887–1981)⁴³, Ołeksandr Nadraha (Олександр Надрага) (1885–1962)⁴⁴, Wołodymyr Ochrymowycz (Володимир Охримович) (1870–1931),

Il. 6. Odpis dyplomu doktorskiego Ołeksandra Maritzaka (1911)

Stanisław Starosolski (Станіслав Старосольський) (1889–1962)⁴⁵, Wołodymyr Werhadowski i in. Znacznie mniej było lekarzy i biologów: Ołeksandr Barwinski (Олександр Барвінський) (1889–1957), Iwan Kuroweć, Łeontij Maksymońko (Леонтій Максимонько) (1893–1965), Maksym Muzyka (1889–1972), Marjan Panczyszyn, Ołeksandr Tysowski (Олександр Тисовський) (1886–1968), Myron Wachnianyn (1877–1957) i in.; historyków: Bohdan Barwinski, Mykoła Czubyty (Микола Чубатий) (1889–1975), Myron Korduba, Iwan Krypakewycz; fizyków i matematyków: Roman Cehelski (Роман Цегельський) (1882–1956), Mykoła Czajkowski (Микола Чайковський) (1887–1970), Wołodymyr Łewycki (Володимир Левицький) (1872–1956)⁴⁶. Tylko pojedyncze osoby reprezentowały takie dziedziny wiedzy jak psychologia: Stepan Baley (Степан Балей; Stefan Baley) (1885–1952), geografia: Jurij Polanski (Юрій Полянський) (1892–1975)⁴⁷ lub antropologia: Iwan Rakowski. Znanym pedagogiem w TUU był Mychajło Hałuszczynski (Михайло

⁴² ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 229, [AUWR_UA_001_P_119_0_1_229_66613](#).

⁴³ ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 118, [AUWR_UA_001_P_119_0_1_118_53848](#).

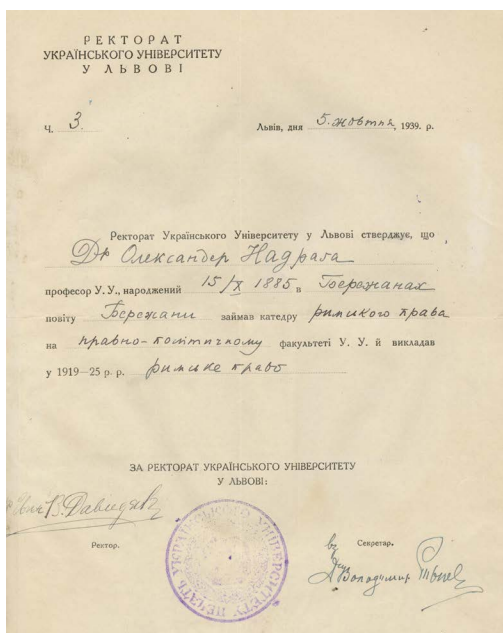
⁴⁴ ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 127, [AUWR_UA_001_P_119_0_1_127_66665](#).

⁴⁵ ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 582, [AUWR_UA_001_P_119_0_1_582_66464](#).

⁴⁶ ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 232, [AUWR_UA_001_P_119_0_1_232_53804](#).

⁴⁷ ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 149, [AUWR_UA_001_P_119_0_1_149_66652](#).

Галущинський) (1878–1931), były dyrektor gimnazjum, popularyzator zachodnioeuropejskiego systemu edukacji, teoretyk edukacji pozaszkolnej, pierwszy dowódca Legionu Ukraińskich Strzelców Siczowych. Wśród wykładowców znalazło się również kilku z Naddnieprza, m.in. były zastępca ministra oświaty w rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej (Українська Народна Республіка) artysta i uczonek-chemik Petro Chołodny (Петро Холодний) (1875–1930) oraz literaturoznawca Leonid Biłecki (Леонід Білецький) (1882–1955).

II. 7. Poświadczenie dotyczące pracy zawodowej Ołeksandra Nadrahy w latach 1919–1925 na Tajnym Uniwersytecie Ukraińskim (1939)

Niemal każdy z wykładowców TUU miał doświadczenie w łączeniu pracy zawodowej, działalności narodowej i społecznej (często politycznej) oraz prowadzenia przynajmniej wstępnych badań naukowych. Nie zabrakło też osób o uznanym autorytecie naukowym. Wołodmyr Werhanowski był dobrze znany jako autor monografii w dziedzinie prawa (procesu cywilnego), a Kyryło Studynski – rozpraw i publikacji źródeł z historii ukraińskiego życia kulturalno-oświatowego oraz literackiego, stosunków polsko-ukraińskich. Znaczny autorytet wśród sławistów miał Iłarion Swiencicki – dyrektor ukraińskiego Muzeum Narodowego we Lwowie (od 1905 r.), badacz historii ukraińskiego języka i historii książki na ziemiach Ukrainy. Do utalentowanych matematyków należał Wołodmyr Łewycki. Mimo zaplecza naukowo-badawczego oraz nastrojów społecznych, które sprzyjały organizacji we Lwowie TUU, uczelnia nie mogłaby powstać, gdyby nie zaangażowanie konkretnych osób, przede wszystkim zaś Wasyla Szczurata, autora idei oraz faktycznego organizatora uniwersytetu, człowieka utalentowanego i nadzwyczaj

ambitnego. Był literaturoznawcą i tłumaczem. Filologię słowiańską studiował na uniwersytetach we Lwowie i w Wiedniu. Pracował jako nauczyciel w gimnazjach w Przemyślu, Brodach, Lwowie. W latach 1919–1923 był przewodniczącym NTSz.

5.2. Studenci

Dziś trudno określić liczbę studentów TUU. Z pewnością można jednak stwierdzić, że największe zainteresowanie uniwersytetem było w pierwszych dwóch latach jego działalności. Wówczas na trzech fakultetach (według danych kancelarii uniwersyteckiej) uczyło się niemal tysiąc stałych studentów (wśród nich ok. 70–80 studentek) oraz ponad 200 wolnych słuchaczy (tzw. słuchaczy nadzwyczajnych oraz hospitantów), którzy nie mieli odpowiedniego wykształcenia średniego, aby podjąć studia na uniwersytecie. Najwięcej studentów zwyczajnych TUU było w semestrze zimowym 1922/23 – 1027 osób, w tym na Wydziale Prawa – 529, na Wydziale Filozoficznym – 327 i na Wydziale Medycznym – 171⁴⁸. Najbardziej popularny wśród studentów był Wydział Prawniczy, zaś najmniej studentów było na Wydziale Medycznym.

Il. 8. Dwie pierwsze strony indeksu Juliana Red'ki, studenta Wydziału Medycznego (rok akademicki 1924/25)

⁴⁸ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 35, k. 88; por. Мудрий 1999: 106.

Taką liczbę studentów TUU historyk Andrzej Bonusiak uznał za znacznie zawyżoną „zarówno ze względu na brak w mieście ukraińskiej kadry naukowej, jak też i niemożność prowadzenia tajnych zajęć dla 1500 osób w środowisku, w którym Polacy stanowili zdecydowaną większość” (Bonusiak 2000: 240–241). Twierdzenie to jest słuszne. Nie wszystkie zapisane osoby, których nazwiska znalazły się w kancelarii uniwersyteckiej, przebywali we Lwowie i uczestniczyli w zajęciach. Można przypuszczać, że rzeczywista liczba studentów TUU to dziesiątki, a w pewnym okresie kilka setek. Świadczyć o tym m.in. nakłady materiałów z wykładów, np. skrypty z wykładów Myrona Korduby powielano w 30 egz. (Кульчицька 2008: 173). Iwan Krypjakewycz wspominał, że prowadził zajęcia dla 20–30 osób (Крип'якевич 2001: 118).

Środowisko studenckie TUU nie było jednolite ani socjalnie, ani ideowo. Jak stwierdził Julian Red'ko, wówczas student Wydziału Medycznego (Кульчицька 2006), bardzo widoczne były różnice majątkowe. Zdarzało się, że młodzież z rodzin zamożnych jedynie „odwiedziała” uniwersytet, by miała się czym pochwalić w towarzystwie (Кульчицький 2008: 488). Aby utrzymać ogół ukraińskich studentów w ramach narodowej solidarności, aktywiści stworzyli tzw. Komitet Bojkotu Ukraińskich Studentów (Комітет бойкоту українського студентства), który zajmował się wykrywaniem studentów Ukraińców na polskich uniwersytetach (Мудрий 1999: 150). Przed ukraińskimi studentami studiującymi na polskich uniwersytetach zamykano drzwi ukraińskich instytucji społecznych oraz kulturalno-artystycznych, dochodziło nawet do zastraszeń.

Z czasem społeczeństwo ukraińskie zmęczone latami wojny zaczęło przejawiać niezadowolenie z powodu owego bojkotu⁴⁹. Od 1923 r., po uregulowaniu statusu Galicji Wschodniej, liczba studentów narodowości ukraińskiej na UJK stale rosła, natomiast liczba studentów TUU zaczęła się zmniejszać⁵⁰. Nauka na nielegalnym uniwersytecie, który nie miał zabezpieczonej pełnej bazy materialnej i ciągle odczuwał naciski ze strony polskiej władzy, zagrażała życiowym interesom młodego człowieka, zamykając możliwość rozwoju zawodowego i kariery. Oprócz tego po pierwszych dwóch latach nie było już osób, które przerwały na czas wojny studia i uzupełniały je w TUU, zaś nowi absolwenci gimnazjów bez entuzjazmu podchodzili do tajnej uczelni. Wraz z powojennym ustabilizowaniem się życia pojawiły się nowe możliwości i nowe potrzeby.

5.3. Nauczanie: programy, metody, miejsce

Programy nauczania na TUU układano na semestr i zależały one od dostępności wykładowców. Tematyka zajęć została ogólnie określona jeszcze w latach 1919–1921, kiedy półlegalnie działały we Lwowie tzw. kursy uniwersyteckie. Najbardziej rozbudowany strukturalnie był Wydział Filozoficzny, na którym ukraińscy uczeni, szczególnie w dziedzinie filologii, mogli z sukcesem konkurować z europejskimi szkołami naukowymi. Na wydziale przewidziano studia takie, jak: filozofia, pedagogika, bibliotekoznawstwo, ukrainistyka (ukraiński język i literatura), sławistyka, historia, filologia klasyczna, germanistyka, literatura zachodnioeuropejska, matematyka, fizyka, chemia, przyroda

⁴⁹ Np. we wrześniu 1923 r. prezes stowarzyszenia „Ukraińska Besida” („Українська Бесіда”) w Przemysłu Teofil Kormosz (Теофіл Кормош) zwrócił się listownie do rektora TUU Wasyla Szczurata, czy po ostatecznym określeniu polityczno-państwowego statusu Galicji należy kontynuować akcję bojkotu przez ukraińskich studentów polskich uniwersytetów państwowych i czy w ogóle będzie dalej działał TUU. Swoją list uzasadniał problemami finansowymi, które spotykają stowarzyszenie z powodu wykluczenia z jego składu studentów „polskiego uniwersytetu” (CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 36, k. 12).

⁵⁰ W semestrze zimowym 1924/25 w TUU było wpisanych 353 studentów, w tym na Wydziale Filozoficznym – 131, Prawniczym – 100, Medycznym – 122 (CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 1, k. 37). Oznaczało to, że w ciągu dwóch lat uniwersytet utracił 2/3 swoich studentów.

i geografia, historia sztuki, języki obce. Na Wydziale Prawa nauczanie było jednolite, bez dodatkowych podziałów, natomiast wśród dyscyplin wykładanych były klasyczne trzy grupy wykładów: historyczno-prawne (prawo rzymskie, teoria i filozofia prawa, prawo austriackie, prawo zachodnioeuropejskie i historia prawa ukraińskiego); sądowe (prawo cywilne materialne i procesowe oraz prawo karne materialne i procesowe); oraz polityczne (np. prawo administracyjne, konstytucyjne i ekonomia). Na Wydziale Medycznym nauczanie podzielono na cztery semestry, a miało ono na celu przygotowanie studenta do nauki na zachodnioeuropejskich uniwersytetach. Słuchacze uzyskiwali początkowe wykształcenie w dziedzinie anatomii, chemii, biologii, potem fizjologii, histologii, embriologii.

Na temat treści nauczania zachowało się niewiele informacji. We wspomnieniach byli wykładowcy i studenci koncentrowali się na wrażeniach z ogólnej atmosfery nauczania (zazwyczaj podkreślali podniosły emocjonalny nastrój), niemalże nie wspominając o treści wykładów. Ze szczątkowych przekazów możemy wywnioskować, że część wykładów teoretycznych przygotowywana była w sposób nowatorski. Wiadomo, że Myron Korduba napisał dla studentów TUU podręcznik do metodologii historii, a Iwan Krypiakewycz – ukraińskiej historiografii (Зашкільняк 2022: 188–190).

Na wydziałach filozoficznym i prawnym nauczanie miało trwać cztery lata, a na medycznym – dwa, z kontynuacją za granicą. Zajęcia odbywały się w prywatnych mieszkaniach oraz w pomieszczeniach ukraińskich organizacji naukowych, kulturalnych, kościelnych, a także stowarzyszeń studenckich. Zdarzały się wypadki, że w celu prowadzenia zajęć wykorzystywano pomieszczenia kancelarii adwokackich (np. Ołeksandra Nadrahy)⁵¹. Studenci medycyny gromadzili się głównie w domu Marjana Panczyszyna. Wykłady odbywały się od 6 do 8 rano, kończyły przed wizytą pacjentów (Редько 2006: 122). Zajęcia we własnym domu, w którym zorganizował salę wykładową i laboratorium zoologiczne, prowadził także Iwan Rakowski (Головацький 2004: 28). Zgodnie z programem zajęcia miały odbywać się codziennie, w tym także w niedziele. Zazwyczaj trwały one dwie, a czasem trzy godziny. Młodzieńczy romantyzm i entuzjazm, współudział i zachwyt stanowiły główną podstawę procesu edukacyjnego (Кархут 1935: 83; Охримович 1930: 51). Jak zauważył Iwan Krypiakewycz, który w TUU prowadził seminarium oraz zajęcia z historii Ukrainy i ukraińskiej historiografii, „była to niezwykle sympatyczna praca, a to, że była to instytucja tajna i zabroniona, jeszcze bardziej mobilizowało i wykładowców, i studentów” (Крип’якевич 2001: 118). Ponieważ Biblioteka UJK była dla studentów TUU niedostępna, wykorzystywano księgozbiory NTSz, Muzeum Narodowego, Domu Ludowego, Towarzystwa „Proswita”, Ukraińskiego Towarzystwa Pedagogicznego (Українське педагогічне товариство), a także prywatne biblioteki wykładowców.

⁵¹ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 35, k. 4, 11, 48, 67, 89–91; CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 156, k. 8.

Wiadomo też o wydawaniu metodą powielaczową skryptów z wykładów. Zabezpieczało to potrzeby jedynie studentów Wydziałów Filozoficznego (przeważnie literatów i historyków) oraz Prawniczego, ale nauka na Wydziale Medycznym napotykała poważne trudności związane z brakiem specjalnych laboratoriów oraz zajęć praktycznych w klinikach.

Metoda nauczania na TUU uwzględniała jego nielegalny status. Aby zmniejszyć ryzyko i uchronić się przed policją, wykładowcy nierzadko praktykowali prowadzenie wykładów tzw. sposobem pośrednim – objaśniali materiał w swoich prywatnych mieszkaniach najzdolniejszym studentom, a ci przekazywali treść wykładu kolegom. Nie było stałego planu zajęć. Studenci nie wiedzieli wcześniej, gdzie i kiedy będą odbywały się zajęcia. Informowali ich o tym łącznicy wydziałów oraz grup, najczęściej podczas obiadu w jadalni studenckiej Domu Akademickiego. Studenci przychodzili na zajęcia i opuszczali je pojedynczo lub w parach, aby nie zwracać na siebie uwagi policji. Przyjmuje się, że poziom wiedzy studentów TUU był wysoki. Trzeba jednak pamiętać, że dotyczy to jedynie tych, którzy kontynuowali studia za granicą (wyjeżdżali przeważnie do Pragi, Wiednia, Grazu, Gdańska i Berlina).

6. Tajny Uniwersytet Ukraiński a polska administracja rządowa. Próby utworzenia państwowego Ukraińskiego Uniwersytetu

TUU powstał w sytuacji, gdy status polityczno-prawny Galicji Wschodniej pozostawał niepewny. Dopiero 14 marca 1923 r. odbyło się w Paryżu posiedzenie Rady Ambasadorów państw Ententy, na którym podjęto decyzję o ostatecznym włączeniu Galicji Wschodniej do państwa polskiego. Czekając na tę decyzję, polski rząd prowadził podwójną politykę – z jednej strony wywierał presję na społeczeństwo ukraińskie w celu uzyskania pełnej kontroli nad terytorium kraju, z drugiej zaś sygnalizował gotowość (przynajmniej na poziomie deklaracji) do niektórych ustępstw na rzecz mniejszości narodowych. Międzynarodowa (a właściwie europejska) sytuacja polityczna i gospodarcza ostatecznie przechylała się na korzyść Polski pod koniec 1922 r. Umożliwiło to władzom polskim (w szczególności organom bezpieczeństwa państwa) zwiększenie nacisku na instytucje ukraińskie. „Polska okupacyjna władza okrążyła ten uniwersytet całą masą politycznych agentów i poddaje go do dziś niekończącym się prześladowaniom” – tak Wasyl Mudry, wspomniany już kierownik kancelarii TUU, charakteryzował w styczniu 1923 r. stosunek polskiej administracji do TUU⁵². Ale tak jak Ukraińcy nie mieli żadnej politycznej koncepcji uregulowania relacji z państwem polskim (na fali demonstrowania bohaterstwa odrzucali wszystko, co im proponowała polska strona), tak i polska władza również nie wiedziała, co robić z Ukraińcami. Dodajmy, że charakter stosunków

⁵² CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 12, k. 1.

polsko-ukraińskich, które rozwinęły się wokół TUU, kształtowały nie tyle oficjalne kręgi rządowe, ile lokalne (lwowskie) ugrupowania i środowiska polityczne⁵³.

Nękania policyjne, których doświadczali wykładowcy i studenci TUU – w połączeniu z tym, że uniwersytet funkcjonował przez kilku lat – świadczą o braku z polskiej strony skonsolidowanej koncepcji uregulowania nie tylko kwestii uniwersyteckiej, lecz także stosunków narodowościowych w ogóle. Aresztowania studentów, które się zdarzały, miały komiczną formę, co było dodatkowym świadectwem nieporadności władzy⁵⁴. Wszystko to odbywało się na tle zakulisowych propozycji stworzenia ukraińskiego uniwersytetu w innym mieście – np. w Stanisławowie czy w Krakowie, co zresztą od razu blokowali zarówno Ukraińcy, jak i miejscowi endecy. Jedyna koncepcja, która znajdowała zwolenników wśród polskiej władzy, polegała na próbach rozdzielenia ukraińskiego środowiska akademickiego. Otóż pozwolono na wstępowanie na UJK osobom, które służyły w „armii Petlury”, a od 1923 r. także innym – niewalczącym w żadnej armii sojuszniczej. Jednocześnie, po ostatecznym określeniu statusu prawnego Galicji Wschodniej, rząd polski nasilił naciski na wykładowców TUU. Na początku 1923 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a zaraz potem Kuratorium Okręgu Szkolnego we Lwowie wydały zarządzenia o zakazie odbywania zajęć na TUU przez urzędników państwowych, pod „rygorem zawieszenia w urzędowaniu i wytoczenia śledztwa dyscyplinarnego”⁵⁵.

Z każdym następnym rokiem nad działalnością TUU coraz bardziej ciążyła wielka polityka, która uwypuklała też sprzeczności wewnątrz kierownictwa nielegalnej uczelni. Pierwszy poważny kryzys miał miejsce na początku 1923 r. W Warszawie politycy polscy, oczekujący na ostateczną decyzję państw Ententy co do statusu państwo-politycznego Galicji Wschodniej, starali się prezentować opinii światowej pojednawczy obraz stosunków w Galicji. W ustawie z 26 września 1922 r. o administracji wojewódzkiej (Partyka 1976) znalazł się przepis o utworzeniu ukraińskiego uniwersytetu w ciągu dwóch najbliższych lat. Kwestia jego lokalizacji pozostała otwarta. Rozmowy ze stroną ukraińską, reprezentowaną przez Tyta Wojnarowskiego (Тит Войнаровський) (1856–1938)⁵⁶, księdza i administratora majątków greckokatolickiej Metropolii Halickiej, miał prowadzić hrabia Jan Łoś (1890–1974) – bezpartyjny konserwatysta, zwolennik polsko-ukraińskiego porozumienia (na podstawie koncepcji polskiego prometeizmu),

⁵³ O nastrojach panujących we Lwowie w pierwszej połowie lat 20. Zob. Biedrzycka (2012: 103–310).

⁵⁴ Studenci medycyny TUU podczas najść policji udawali chorych pacjentów profesora medycyny: „Nie było niemal ani jednego wykładu, którego by policja nie rozpędziła. Studenci w końcu postavili się policji i się nie rozchodzili, bo przecież policja nie miała prawa usuwać chorego z gabinetu lekarza” (Редько 2006: 125–126).

⁵⁵ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 27, k. 1.

⁵⁶ O udziale Tyta Wojnarowskiego w działaniach polskiego rządu w kwestii ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie piszą: Войнаровський (1961: 70–74); Швагуляк (1997a); Лось (2018: 148–160, 271–277).

a projekt odpowiedniej regulacji miał przygotować Fryderyk Zoll (1865–1948) – profesor prawa cywilnego UJ (Zoll 2000). Do rozmów skłaniało się nastawione propolsko ukraińskie przedstawicielstwo w Sejmie, na czele którego stał Mykoła Ilkiw (Микола Ільків) (1890–1940), przedstawiciel Ukraińskiej Partii Rolników (Українська партія хліборобів) i prezes Ukraińskiego Włościańskiego Klubu (Український селянський клуб) w Sejmie (Зайцев 2022: 122–126). Zauważyć tu wypada, że ukraińskie ugrupowania narodowo-demokratyczne zbojkotowały wybory do Sejmu z roku 1922.

Perspektywa rozmów z pośrednikiem będącym osobą na poły prywatną, a nie urzędnikiem państwowym, podzieliła członków senatu TUU i wywołała wzajemne obwinianie się o „ugodowość”. Wasyl Szczurat, który był przeciwnikiem rozmów, groził złożeniem urzędu rektorskiego. Po decyzji państw Ententy podjętej na konferencji w Paryżu 14 marca 1923 r. o włączeniu Galicji Wschodniej do Polski Wasyl Szczurat zweryfikował swoje stanowisko. Pod koniec kwietnia 1923 r. pisał: „Sprawę należy prowadzić poza granicami polityki. Żądać uniwersytetu we Lwowie; [...] żądać dla ukraińskiego uniwersytetu tych samych praw, jakie posiada uniwersytet polski”⁵⁷. Zresztą okazało się, że ani ukraińscy politycy, ani koła naukowo-intelektualne nie są gotowi do takich rozmów. Tajny uniwersytet stawał się ciężarem, ale rozważnej decyzji co do tego, jak dalej działać, nie było. Wyrażną pozycję w Kuratorium Ukraińskich Szkół Wyższych mieli tylko przedstawiciele lewicowych organizacji politycznych, którzy wystąpili za zachowaniem TUU jako swoistej szkoły rewolucyjnego wychowania młodzieży.

7. Kryzys i upadek Tajnego Uniwersytetu Ukraińskiego. Losy wykładowców i studentów

Drugi kryzys, który przyczynił się do ostatecznego zaprzestania działalności TUU, miał miejsce na początku 1925 r. Był on następstwem prowadzonych z ukraińskiej strony w 1924 r. rozmów z rządem Władysława Grabskiego o realizacji przepisu ustawy dotyczącego owego dwuletniego okresu, w jakim miał powstać w Polsce ukraiński państwowy uniwersytet (Pisuliński 2003). Roman Smal-Stocki (Роман Смаль-Стоцький) (1893–1969), profesor Wolnego Uniwersytetu Ukraińskiego (WUU) w Pradze, któremu ze strony ukraińskiej poruczono prowadzenie rozmów, został oskarżony o zdradę narodową i podobnie jak innych ukraińskich uczonych, którzy godzili się objąć katedry w przyszłym uniwersytecie, spotkały go nawet groźby fizycznej rozprawy ze strony bojowników UW (Зашкільняк 1999: 549–550)⁵⁸. Podobne oporne stanowisko zajęła

⁵⁷ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 24, k. 16–17 (List Wasyla Szczurata do Senatu TUU, kwiecień 1923 r.).

⁵⁸ Julian Red’ko pisał, że z czasem pozostali na TUU „fanatycy wielkiego czynu, ludzie, dla których narodowa cześć była ponad wszystko”; oni zapewniali, że „niech nas 20, 10 nawet zostanie, to i tak nie porzucimy naszego uniwersytetu!” (Редько 1931: 35–36).

wtedy też redakcja wpływowego w społeczeństwie ukraińskim czasopisma „Діло” pod kierownictwem Fedia Fedorcowa (Федь Федорців) (1889–1930). Komentując „poważne kroki” polskiego rządu w kierunku realizacji przepisów ustawy z 26 września 1922 r. o ukraińskim uniwersytecie, Wasyl Mudry pisał, że „Ukraińcy, oprócz profesorów uniwersyteckich na b[yłych] austriackich uniwersytetach, pokazali, że są zupełnie do tego nieprzygotowani” (Мудрий 1999: 178). Na wiosnę 1925 r. Senat TUU bezowocnie zaapelował do Kuratorium o prowadzenie „wspólnej pozytywnej działalności w celu założenia państwowego ukraińskiego uniwersytetu w kraju”⁵⁹. Zasiadające w Kuratorium siły polityczne, które z czasów austriackich przywykły do pośrednictwa Wiednia w konflikcie ukraińsko-polskim, nie odważyły się na otwarte rozmowy z polskim rządem.

Kryzys, w jakim znalazł się TUU, wynikał oczywiście nie tylko z przyczyn narodowo-politycznych, lecz także z obiektywnych uwarunkowań społecznych. Liczba studentów gwałtownie się zmniejszyła. Absolwenci TUU napotykali problemy ze znalezieniem pracy na posadach państwowych. Chociaż niektóre czeskie i niemieckie uniwersytety zaliczały (przeważnie z powodów politycznych) okres studiów na TUU do ogólnego okresu studiów (w przypadku kontynuowania ich za granicą), to z punktu widzenia praktycznych interesów samych studentów było to oszukiwanie się, bo ukrycie studiów na TUU było niemożliwe, a pracodawcy traktowali taką edukację jako niepełną. Ostatecznie więc, nie zważając na nakaz bojkotu, wzrastała liczba studentów Ukraińców na polskich państwowych uniwersytetach. Szybko zanikał entuzjazm także wśród wykładowców TUU. Tracili oni perspektywy kariery naukowej, byli ograniczani w możliwościach objęcia posad państwowych, przegrywali w aspekcie materialno-finansowym. Na początku 1925 r. znaczna część wykładowców, przede wszystkim z Wydziału Medycznego, zaczęła odmawiać prowadzenia dalszych zajęć na TUU. Jak wyjaśniano na posiedzeniu senatu TUU 1 lutego 1925 r., „z powodu niezależnych od nich okoliczności, a także z powodu zagrożenia ich materialnej egzystencji”⁶⁰.

Pomimo że tzw. realiści, którzy w nowych (po 1923 r.) warunkach politycznych domagali się zaprzestania działalności TUU jako projektu bez perspektyw politycznych i oświatowych, w składzie Kuratorium byli w mniejszości, to ich argumenty, na tle oczywistego kryzysu uniwersytetu, stawały się przekonujące. W archiwum TUU zachowała się analityczna nota przygotowana na przełomie 1924 i 1925 r. Jej autor, przeciwnik przedłużania działalności nielegalnej uczelni, pisał o ograniczonej konkurencyjności TUU zarówno ze względów politycznych, jak i oświatowo-naukowych (chodziło o wąską tematykę kursów naukowych, brak wykwalifikowanych wykładowców oraz spadek

⁵⁹ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 16, k. 13 verso (Z protokołu posiedzenia Senatu TUU z 12 lutego 1925 r.).

⁶⁰ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 16, k. 12 verso (Z protokołu posiedzenia Senatu TUU z 1 lutego 1925 r.).

zainteresowania młodzieży studiowaniem na nielegalnym uniwersytecie). Stwierdzał też, że działalności TUU od początku przyświecały chybione idee: „patriotyczny sentymentalizm, spontaniczność i entuzjazm, a nie racjonalny cel”⁶¹. Wśród ukraińskich naukowców, mimo niewydolnej polityki władz polskich, stopniowo zyskiwała poparcie idea „pracy organicznej”, nastawionej na wykorzystanie legalnych możliwości dla wzmocnienia ukraińskości (Зашкільняк 2022: 191–193). Ostatecznie Kuratorium podjęło decyzję o zaprzestaniu działalności TUU wraz z zakończeniem roku akademickiego 1924/25. Majątek TUU podzielono między ukraińskie instytucje: NTSz, Towarzystwo „Proswita”, Muzeum Narodowe. Idea nielegalnych kursów uniwersyteckich na tyle się wyczerpała, że kiedy w 1926 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie pozwoliło NTSz na organizację ukraińskich wykładów naukowych, te nie zostały utworzone z powodu braku chętnych⁶². Nie powiodły się także kolejne (po zaprzestaniu działalności TUU) próby ukraińsko-polskich negocjacji politycznych w sprawie utworzenia ukraińskiego uniwersytetu (doszło do nich w grudniu 1925 i styczniu 1926 r., a później w latach 1935–1936) (Мудрий 1999: 170–175, 180).

Drogi życiowe byłych wykładowców i studentów TUU bieły różnie. Najbardziej aktywni studenci, powiązani z UW, z których udziałem uniwersytet w znacznej mierze był tworzony, mogli zakończyć jedynie pierwsze semestry. Odkładając dalsze studia na bliżej nieokreśloną przyszłość, oddawali się działalności rewolucyjno-politycznej czy literacko-publicystycznej. W rezultacie ktoś został skazany na więzienie (za wrogą wobec państwa działalność), ktoś prowadził niewykrytą działalność antypolską, ktoś emigrował. Większość tych, którym udało się odbyć w TUU pełny kurs nauczania, wyczerpała tym samym swoje potrzeby edukacyjne. Dalsze sposoby na życie znajdowali oni jako działacze ukraińskich organizacji kulturalno-oświatowych, ekonomicznych czy społecznych. Studenci, którzy wstąpili na uniwersytet w ostatnich dwóch latach jego istnienia, w większości kontynuowali naukę na polskich uniwersytetach albo na WU w Pradze. Tak samo zdobywali klasyczne wykształcenie uniwersyteckie, nawet po kilkuletnim nauczaniu w TUU, młodzi ludzie, którzy pragnęli zajmować się nauką. Można przywołać tu przykład Mychajła Drahana (Михайло Драган) (1899–1952), potem ukraińskiego znawcy sztuki, który w latach 1921–1924 studiował na Wydziale Filozoficznym TUU, a w latach 1926–1930 na Wydziale Humanistycznym UJK.

Wykładowcy też się rozproszyli, przyjmując za jednoczącą wszystkich tylko jedną ukraińską organizację – NTSz. Niektórzy zostali wykładowcami polskich lub innych uniwersytetów, np. psycholog Stepan Baley i historyk Myron Korduba – Uniwersytetu

⁶¹ CDIAUL, z. 310, op. 1, spr. 1, k. 35–38. Nota pt. *Сучасний стан У.В.ІІІ. і його передісторія* (bez daty i podpisu; druk na maszynie).

⁶² Informował o tym Ogólne Zebranie NTSz, które odbyło się 30 maja 1926 r., prezes Kyryło Studynski (Хроніка НТШ 1929: 3).

Warszawskiego, językoznawca Iwan Ziłyński – UJ, sławista Iłarion Swiencicki – UJK, literaturoznawca Leonid Biłeckii – WUU w Pradze. Niektórzy zrobili kariery w sądownictwie, jak Włodzimierz Werhanowski, który został sędzią Sądu Apelacyjnego we Lwowie. Inni nadal pracowali jako nauczyciele w gimnazjach (głównie prywatnych), adwokaci i lekarze. Uniwersyteckie perspektywy dla niektórych wykładowców TUU otworzyły się w 1939 r. – wraz z przyłączeniem Ukrainy Zachodniej do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Profesorami UL zostali wówczas sławiści i literaturoznawcy: Iwan Bryk, Kyryło Studynski, Iłarion Swiencicki, Wasyl Szczurat; prawnicy: Jewhen Dawydiak, Ołeksandr Maritzak, Ołeksandr Nadraha, Stanisław Starosolski, Wołodymyr Werhanowski; historycy: Bohdan Barwinski, Iwan Krypjakewycz, Myron Korduba; etnograf i folklorysta Fiłaret Kolessa, matematyk Wołodymyr Lewycki, geograf Jurij Polanski. W 1940 r. na bazie Wydziału Lekarskiego UJK powstał Lwowski Państwowy Instytut Medyczny (Львівський державний медичний інститут), którego jednym z organizatorów był Marjan Panczyszyn.

Podsumowanie

Walka Ukraińców o utrakwizację (czyli rzeczywistą dwujęzyczność) UL, a później o utworzenie we Lwowie odrębnego uniwersytetu ukraińskiego, była ważną częścią życia politycznego i intelektualnego Galicji. Z formalnego punktu widzenia Uniwersytet Lwowski od 1871 r. był utrakwistyczny. Jednak w następnych latach praktyka dwujęzyczności w nim nie tylko się nie rozwinęła, lecz została zasadniczo ograniczona. Ograniczenie to ujawniło się dotkliwie pod koniec XIX w., kiedy ruch ukraiński wzmocnił się ideologicznie oraz instytucjonalnie. Trudności, jakie napotykali ukraińscy intelektualiści przy nominacjach na stanowiska profesorskie, wywołały w społeczeństwie poczucie niesprawiedliwości, a jednocześnie wzmocniły gotowość do zdecydowanego przeciwstawienia się ograniczeniom. Walka o utrakwizację szybko przerodziła się w żądanie utworzenia odrębnego ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie. Dlatego powstanie Tajnego Uniwersytetu Ukraińskiego w latach 20. wiązało się ściśle z sytuacją zaistniałą przed wybuchem I wojny światowej.

Warto podkreślić, że pomimo konfrontacji, a nawet próby całkowitego zaprzeczenia, ruch ukraiński wpisał się w historię UL/UJK. Historia uniwersytetu to nie tylko to, co w nim było, ale także wszystko, co było poza nim i co nie znalazło w nim swojego miejsca. Tajny Uniwersytet Ukraiński był radykalną reakcją na zmiany polityczne, które w kwestii wyższego szkolnictwa narodowego zagrażały Ukraińcom, jak się wydawało, cofnięciem o dziesięciolecia. Społeczeństwo ukraińskie odebrało działania polskich władz w sprawie powstania uniwersytetu we Lwowie jako wielką niesprawiedliwość.

Nie wszyscy ukraińscy naukowcy, którzy stracili pracę na UL, podzielali pomysł utworzenia w mieście tajnego uniwersytetu. Niektórzy poszukiwali możliwości kontynuowania pracy naukowej i społecznej poza Lwowem, a nawet poza Polską. Byli wśród nich światowej klasy naukowcy – prawnik Stanisław Dnistrianski (w Pradze), historyk Stepan Tomasiwski (w Berlinie, później w Krakowie), geograf Stepan Rudnicki (w Wiedniu, Pradze, później w Charkowie). Z kolei wykładowcami TUU zostali byli profesorowie UL prawnik Wołodymyr Werhanowski oraz sławista Kyryło Studynski. Ani jednych, ani drugich nie można wykluczyć z historii UL.

Naszkiecowanie pełnego obrazu TUU jest dość trudne. Wszystko zależy od przyjętej perspektywy. Nie można jednak pominąć wymiaru narodowego tego przedsięwzięcia. Jeśli odciąć się od nastrojów społeczeństwa ukraińskiego początku lat 20., a w szczególności intelektualnych i politycznych jego przywódców, związanych z ogłoszeniem i utratą ZURL, to logiczne będzie zaakcentowanie pragnienia Ukraińców do poszanowania ich narodowych praw, dążeń intelektualnej i politycznej elity do potwierdzenia siły ukraińskiego narodu. Takie wnioski przeważają też w ukraińskiej historiografii. Prowadzona przez społeczeństwo ukraińskie walka o utrakwizację UL, a później o osobny narodowy uniwersytet we Lwowie, w tym stworzenie i działalność TUU, stała się mocną integralną częścią narodowej historii Ukrainy XX w.

Tajny Uniwersytet Ukraiński miał cele nie tyle edukacyjne, ile polityczne. Można powiedzieć, że pełnił funkcję politycznej opozycji. Historia owego uniwersytetu jest pouczająca w kilku aspektach: jako przykład związania celów oświatowych z narodowo-politycznymi, jako wspólny przejaw inicjatywy społecznej, opartej na nastrojach wspólnych różnym warstwom społeczeństwa, w końcu jako wyraz polsko-ukraińskich stosunków pierwszej ćwierci XX w., kiedy Galicja znajdowała się w wirze złożonych procesów państwowo-politycznych oraz kulturowo-narodowych, powiązanych z przejściem spod austriackich rządów konstytucyjno-monarchistycznych pod rządy państwa polskiego.

Oczywiście działalności TUU nie można oceniać według klasycznych kryteriów uniwersyteckich, gdyż nie była ona ukierunkowana na utrzymanie racjonalnego dystansu między nauką i oświatą z jednej strony a polityką z drugiej. Cel TUU polegał na zademonstrowaniu solidarności i siły ducha ukraińskiego społeczeństwa. Od razu zyskał wielkie znaczenie symboliczne, dawał świadectwo całości struktury narodowej. Tajny Uniwersytet Ukraiński był więc protestem przeciwko utwierdzaniu polskiej państwowości na terytorium, które Ukraińcy uważali za swoje. Chociaż projekt ukraińskiego uniwersytetu się nie powiódł, to pozwolił ukraińskiej inteligencji w jakiejś mierze nie tylko pogodzić się z powojenną dezorganizacją i przystosować do nowej rzeczywistości, ale także zdobyć nowe doświadczenia w pracy zawodowej (m.in. naukowej, społecznej), które zaowocowały w budowaniu ukraińskiego szkolnictwa w przyszłości.

Bibliografia

Źródła archiwalne

ALNUIF – Archiwum Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franki (Архів Львівського національного університету імені Івана Франка)

Zespół P-119, opis 1: Sprawy osobowe pracowników

z. P-119, op. 1, spr. 220 – Bryk Iwan

z. P-119, op. 1, spr. 229 – Kolessa Fiłaret

z. P-119, op. 1, spr. 230 – Krypjakewycz Iwan

z. P-119, op. 1, spr. 232 – Łewycki Wołodymyr

z. P-119, op. 1, spr. 118 – Maritzak Ołeksandr

z. P-119, op. 1, spr. 127 – Nadraha Ołeksandr

z. P-119, op. 1, spr. 149 – Polanski Jurij

z. P-119, op. 1, spr. 582 – Starosolski Stanisław

z. P-119, op. 1, spr. 425 – Szczurat Wasyl

z. P-119, op. 1, spr. 31 – Werhanowski Wołodymyr

CDIAUL – Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie (Центральний державний історичний архів України, м. Львів)

Zespół 310, opis 1: Ukraiński Uniwersytet we Lwowie (1921–1925)

z. 310, op. 1, spr. 1, 2, 5, 12, 16, 24, 27, 35, 36, 151, 153–159, 160–162

z. 310, op. 1, spr. 1–394

[<https://tsdial.archives.gov.ua/index17.html>] [dostęp online: 05.09.2024].

DALO – Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego (Державний архів Львівської області)

Zespół 26, opis 5: Sprawy personalne grona profesorskiego i urzędników

z. 26, op. 5, spr. 53 – Balzer Oswald

z. 26, op. 5, spr. 71 – Bartoszewski Jan

z. 26, op. 5, spr. 584 – Dniestrzański Stanisław

z. 26, op. 5, spr. 589 – Dobrzański Jan

z. 26, op. 5, spr. 1952, 1953 – Finkel Ludwik

z. 26, op. 5, spr. 352 – Halban Alfred

z. 26, op. 5, spr. 510 – Hruszewski Mychajło

z. 26, op. 5, spr. 899 – Kolessa Aleksander

z. 26, op. 5, spr. 907 – Komarnicki Józef

z. 26, op. 5, spr. 1111 – Liske Ksawery

z. 26, op. 5, spr. 1229 – Machek Emanuel

z. 26, op. 5, spr. 1648 – Rudnicki Stefan

z. 26, op. 5, spr. 1809 – Stebelski Piotr

z. 26, op. 5, spr. 1833 – Studziński Cyryl

z. 26, op. 5, spr. 1692 – Święcicki Hilarion

- z. 26, op. 5, spr. 1889 – Tomaszewski Stefan
z. 26, op. 5, spr. 1860, 1861 – Twardowski Kazimierz
z. 26, op. 5, spr. 240 – Werhanowski Włodzimierz

Opracowania. Źródła drukowane

- Adamski Łukasz (2011): *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa.
- An ein hohes Abgeordnetenhaus (1901): *An ein hohes Abgeordnetenhaus des Reichrates zu Wien: Petition der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften zu Lemberg um Errichtung einer selbständigen ruthenischen Universität in Lemberg*, Львів.
- Biedrzycka Agnieszka (2012): *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków.
- Błachowska Katarzyna (2007): *Ludwik Finkel (1858–1930)*, [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaszkilniaka, Rzeszów, 285–308.
- Bohachevsky-Chomiak Martha (1981): *The Ukrainian University in Galicia. A Pervasive Issue. Documents*, „Harvard Ukrainian Studies” 5 (4), 498–545.
- Bonusiak Andrzej (2000): *Lwów w latach 1918–1939. Ludność – Przestrzeń – Samorząd*, Rzeszów.
- Denkschrift (1916): *Denkschrift ueber die Notwendigkeit der Errichtung einer ukrainischen Universität in Lemberg*. Als Manuskript in 50 numerierten Exemplaren gedruckt, Lemberg.
- Julkowska Violetta (2007): *Ksawery Liske (1838–1891)*, [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaszkilniaka, Rzeszów, 181–200.
- Michalewska Krzysztofa (1974): *Próby utworzenia uniwersytetu ukraińskiego w Polsce 1919–1926*, maszynopis pracy doktorskiej, Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, 120/74.
- Mudryj Marian (2015): *Spór o ukraiński uniwersytet we Lwowie na przełomie XIX i XX stulecia i Ukraiński [Tajny] Uniwersytet (1921–1925)*, [w:] *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, red., wstęp i zakończenie A. Redzik, Kraków, 887–911.
- Partyka Andrzej (1976): *Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919–1922*, „Studia Historyczne” 19 (4), 563–576.
- Pedycz Wasyl (2007): *Myron Korduba (1876–1947)*, [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaszkilniaka, Rzeszów, 453–466.
- Pisuliński Jan (2003): *Rozmowy na temat powołania uniwersytetu ukraińskiego w 1924 roku*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 9, 58–66.
- Redzik Adam (2009): *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, Warszawa.
- Redzik Adam (2010): *Z dziejów nauki i nauczania prawa karnego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Profesor dr Piotr Stebelski (1857–1923)*, [w:] *O prawie i jego dziejach*

- księgi dwie: studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, kom. red. M. Mikołajczyk et al., Białystok–Katowice, 767–787.
- Redzik Adam (2017): *Wydział Prawa*, [w:] *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, red., wstęp i zakończenie A. Redzik, wyd. 2, Kraków, 385–550.
- Stępień Stanisław (2008): *Studziński Cyryl (1868–1941)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 45/1, z. 184, red. A. Romanowski, Warszawa, 141–145.
- Stępień Stanisław (2014): *Kyryło Studynśkyj jako historyk*, [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. 2, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkilniak, Rzeszów, 219–132.
- Toczek Alfred (2004), *Środowisko historyków lwowskich w latach 1860–1918*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 6, 123–158.
- Tomaszewski Jerzy (1993): *Rząd Rzeczypospolitej Polskiej wobec projektu utworzenia uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 103, 115–124.
- Wierzbicki Andrzej (2007): *Oswald Balzer (1858–1933)*, [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaszkilniaka, Rzeszów, 253–268.
- Zoll Fryderyk (2000): *Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865–1948)*, oprac. I. Homola-Skapska, Kraków.
- Żukowski Przemysław Marcin (2011): *Krakowskie czasy studiów Rafała Lemkina*, „Dzieje Najnowsze” 43 (1), 139–158.
- Виздрик Віталій (2009): *До питання становлення Українського тасмного університету у Львові*, „Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Держава та армія” 652, 116–121.
- Винар Любомир (2006): *Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892–1934*, серія: Грушевськіяна, т. 8, Нью-Йорк–Дрогобич–Львів.
- Войнаровський Тит (1961): *Низка споминів з мого життя*, [в:] *Історичні постаті Галичини XIX–XX ст.*, Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 15–75.
- Гловацький Антон (2014): *Життєвий шлях, науково-педагогічна та громадсько-політична діяльність Станіслава Дністрянського*, [в:] *Адвокатура України: забуте і невідоме*, вип. 1, ред. І. Василик, Київ, 110–151.
- Головацький Іван (2004): *Іван Раковський (1874–1949): Життєписно-бібліографічний нарис*, Львів.

- Дудка Максим, Головач Юрій (2020): *Тасмний Український університет у Львові*, [в:] *Leopolis Scientifica. Наука у Львові до середини XX століття. Частина I. Наукові осередки: збірник наукових праць*, ред. О. Петрук, Львів, 163–196.
- Зайцев Олександр (2022): *Українці в Сеймі та Сенаті Польщі (1922–1939)*, Львів.
- Зашкільняк Леонід (1999): *До історії українсько-польських наукових взаємин у Львові міжвоєнного періоду*, [в:] *Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць*, т. 3, ред. М. Мудрий, Львів, 545–552.
- Зашкільняк Леонід (2022): *Історія в Українському тасмному університеті (1921–1925 рр.)*, „Наукові зошити історичного факультету Львівського університету” 23, 178–198.
- Кархут Василь (1935): *Буйні дні (Спогад рядовика У. В. Ш.)*, [в:] *25-ліття Українського Лікарського Товариства і Медичної Громади*, Львів, 83–84.
- Качараба Степан, Комарницький Ярослав (2009): *Василь Мудрий – громадський діяч, політик, публіцист*, Дрогобич.
- Качмар Володимир (2009): *Львівський тасмний український університет*, [в:] *Енциклопедія історії України*, т. 6, Київ, 368.
- Качмар Володимир (2021): *Львівський університет у 1784–1918 роках: організаційні, освітньо-наукові та національні трансформації*, Львів.
- Кислий Василь (1991): *Українські високі школи у Львові і студентський рух у Західній Україні у першій половині 20-х років XX століття*, Львів.
- Коваль Андрій (2020). *Соціологічна державно-правова концепція „суспільних зв’язків” Станіслава Дністрянського*, Львів.
- Кордуба Мирон (2021): *Щоденник 1918–1925*, упоряд. О. Гнатюк, М. Чех, вступ. ст. О. Павлишина, Львів.
- Крип’якевич Іван (2001): *Спогади (Автобіографія)*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” 8, *Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві*, ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій, Львів, 75–140.
- Кульчицька Тетяна (2006): *Життєвий шлях, наукова та творча діяльність професора Юліана Редька*, „Вісник Львівського університету. Серія філологічна” 38 (2), 162–170.
- Кульчицька Тетяна (2008): *Лекції Мирона Кордуби в Українському тасмному університеті у Львові (1921–1925) в контексті тогочасних циклографічних видань вищої школи*, „Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Збірник наукових праць” 1 (16), 167–177.
- Кульчицький Маркіян (2008): *Автобіографічна повість Юліана Редька „Дурні діти” (1926) як документ часу*, „Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Збірник наукових праць” 1 (16), 485–494.
- Лазечко Петро (1994): *З історії створення та діяльності Українського тасмного університету у Львові (1924–1925 рр.)*, „Український історичний журнал” 6, 64–71.

- Левицький Кость (1926): *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів*, Львів.
- Левицький Кость (1928), *Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: 3 ілюстраціями, на підставі споминів і документів*, Львів.
- Лось Ян Станіслав (2018): *Українська справа у спогадах, листуванні й публіцистиці. Вибрані твори*, упоряд., наук. ред., комент. М. Маршал і С. Вуйтович, пер. з польськ. В. Сагана, Київ.
- Мельник Володимир (2023): *Наукове товариство імені Шевченка і Український (таємний) університет у Львові*, [в:] *150 років на службі української науки та культури. Гуманітарні науки*, ред. С. Гелей, Львів, 265–278.
- Мудрий Василь (1999): *Змагання за українські університети в Галичині*, Львів–Нью-Йорк, Українознавча бібліотека НТШ 12.
- Мудрий Мар'ян (2002): *Від Австрії до Польщі: проблема українського університету у Львові в першій чверті XX ст.*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 4, ред. K. Karolczak, Kraków, 291–309.
- Мудрий Мар'ян (2012): *В обіймах політики. Український таємний університет у Львові, 1921–1925*, [в:] *Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць*, т. 8/2, ред. О. Аркуша, О. Вінниченко, М. Мудрий, Львів, 387–400.
- Мудрий Мар'ян (2022): *Дністрянський Станіслав-Северин*, [в:] *Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія*, т. 5, Львів, 235–240.
- Назарук Осип, Охримович Олена 1908: *Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові*, [в:] *„Січ” 1868–1908. Альманах в пам'ять 40-их роковин основання товариства „Січ” у Відні*, зібрали і видали: Др. З. Кузеля і М. Чайківський, Львів, 387–435.
- Нахлік Євген (2018): *Перипетії з приват-доцентурою Івана Франка у Львівському та Чернівецькому університетах*, Львів.
- Новак Магдалена (2023): *Два світи: Проблема національної ідентифікації Андрея Шептицького в 1865–1914 роках*, пер. з польськ. А. Павлишин, Львів.
- Охримович Степан (1930): *Моє співробітництво в Національному Музею. 1926–1928*, [в:] *Двадцятьп'ять-ліття Національного Музею у Львові*, ред. І. Свенціцький, Львів, 51–52.
- Плохій Сергій (2011): *Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського*, пер. з англ. М. Климчук, Київ.
- Прутула Ярослав, Тарнавський Роман (2011): *Університет Яна Казимира у Львові (1918–1939)*, [в:] *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*, т. 1, Львів, 54–79.
- Редько Юліан (1931): *Золота легенда українського студентства, „Студентський шлях”* 1–2, травень–червень, 35–36.

- Редько Юліан (2006): *Український університет у Львові (1920–1925) (Із споминів колишнього студента)*, [в:] Юліан Редько (1905–1993): *Статті. Спогади. Матеріали*, упоряд. Т. Кульчицька, наук. ред. О. Луцький, Львів, 118–130.
- Руда Оксана (2019): *Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та реценції*, Львів.
- Савенко Віктор (2009а): *Роль НТШ у діяльності Українського таємного університету (1921–1925)*, „Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Історія” 1, 46–52.
- Савенко Віктор (2009b): *Боротьба НТШ за відкриття українського університету у Львові в 20-х рр. XX ст.*, „Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія” 2, 139–146.
- Савчук Богдан (2020): *Адвокатська, економічна і громадсько-політична діяльність Степана Федака (1861–1937)*, Львів.
- Тельвак Віталій, Педич Василь (2016): *Львівська історична школа Михайла Грушевського*, Львів.
- Халак Надія (2013): *Наукове товариство ім. Шевченка в особах його видатних діячів: організаційна праця Степана Томашівського (1896–1918)*, „Українська біографістика” 10, 340–357.
- Хобзей Павло (1991): *Таємний Університет у Львові*, „Україна: Наука і культура” 25, 45–59.
- Хроніка НТШ (1929): *Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові*, ч. 69–70, *Звідомлення за р. 1926 по кінець 1929*, Львів.
- Целуйко Олександр (2023): *Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни в українських університетах міжвоєнного Львова*, „Наукові зошити історичного факультету Львівського університету” 24, 253–270.
- Чорновол Ігор (2007): *Робітня Францішка Ксаверія Ліске у спогадах Омеляна Калитовського (матеріали зі „Словника Івана Левицького”)*, [в:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 5, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów, s. 204–210.
- Шандра Валентина, Аркуша Олена (2022): *Україна в XIX столітті: доба модернізації*, Київ.
- Швагуляк Михайло (1997а): *До історії українсько-польських переговорів у 1921 році. Місія Тита Войнаровського*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 233, 126–147.
- Швагуляк Михайло (1997b): *Степан Томашівський і західноукраїнський консерватизм*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” 3–4, 308–336.
- Швагуляк Михайло (2008): *Історія українсько-польських стосунків у науковій концепції Степана Томашівського*, [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii*

oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku, red. J. Pisulińska, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów, 506–518.

Шологон Лілія (2014): *Український таємний університет у Львові (1921–1925 рр.)*, „Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис” 25–26, 368–372.

Spis ilustracji

1. Pismo dotyczące języka urzędowego na Cesarsko-Królewskim Uniwersytecie im. Cesarza Franciszka I (1902)
DALO, z. 26, op. 5, spr. 510, k. 69.
https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=AUWR_UA_000_26_0_5_510_52203&view=single&p=70&browser=seadragon 174
2. Pismo dziekanatu Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego skierowane do Mychajły Hruszewskiego w sprawie języka urzędowego (1905)
DALO, z. 26, op. 5, spr. 510, k. 72.
https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=AUWR_UA_000_26_0_5_510_52203&view=single&p=73&browser=seadragon 174
3. Pismo dotyczące remuneracji dla Petra Stebelskiego (1916)
DALO, z. 26, op. 5, spr. 1809, k. 199 recto.
https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=AUWR_UA_000_26_0_5_1809_64895&view=single&p=203&browser=seadragon 176
4. Pieczęcie Tajnego Uniwersytetu Ukraińskiego. Autor Robert Lisowski (Роберт Лісовський) (1923) (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, ukr. Центральний державний історичний архів України, м. Львів), z. 310, op. 1, spr. 15, k. 2–3.
[<https://tsdial.archives.gov.ua/EA%20pdf/310/310-1-15.pdf>] [dostęp online: 10.04.2024]) 181
5. Senat akademicki Tajnego Uniwersytetu Ukraińskiego. Od lewej siedzą: Myron Korduba, Marjan Panczyszyn, Wasyl Szczurat, Iwan Kuroweć, Maksym Łewycki (Максим Левицький). Od lewej stoją: Iwan Rakowski, Wołodymyr Werhanowski, Roman Kowszewycz (Роман Ковшевич), Maksym Muzyka (Максим Музика), Myron Wachnianyn (Мирон Вахнянин) (rok akademicki 1921/22) (archiwum rodzinne Juliana Red'ki)
[<http://surl.li/ytwepi>] [dostęp online: 10.04.2024] 184
6. Odpis dyplomu doktorskiego Ołeksandra Maritzaka (1911)
ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 118, k. 3.
https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=AUWR_UA_001_P_119_0_1_118_53848&view=single&p=7&browser=seadragon 187
7. Poświadczenie dotyczące pracy zawodowej Ołeksandra Nadrahy w latach 1919–1925 na Tajnym Uniwersytecie Ukraińskim (1939)
ALNUIF, z. P_119, op. 1, spr. 127, k. 3.

- https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=AUWR_UA_001_P_119_0_1_127_66665&view=single&p=6&browser=seadragon..... 188
8. Dwie pierwsze strony indeksu Juliana Red'ki, studenta Wydziału Medycznego (rok akademicki 1924/25) (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, ukr. Центральний державний історичний архів України, м. Львів), z. 310, op. 1, spr. 343, k. 1–2.
[<https://tsdial.archives.gov.ua/EA%20pdf/310/310-1-343.pdf>] [dostęp online: 10.04.2024] 189